

visie en focus
Waddenfonds

advies 2009/03

20 mei 2009

RAAD VOOR DE WADDEN

Mevrouw dr. J.M. Cramer
Minister van Volkshuisvesting,
Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
Postbus 20951
2500 EA DEN HAAG

betreft	ons kenmerk	datum
visie en focus Waddenfonds	024/fz	30 mei 2009

Geachte Minister,

Bij brief van 5 maart 2009 hebt u de Raad gevraagd om een advies voor te bereiden over de verdeling van de middelen uit het Waddenfonds. Kort samengevat vraagt u om streefbeelden op te stellen voor de natuur- en sociaal-economische ontwikkelingen voor de komende 20 jaar (looptijd van het Waddenfonds) en om een onderbouwing te geven van het uitgangspunt dat economische activiteiten een bijdrage moeten leveren aan de vermindering van de druk op de natuur om in aanmerking te komen voor subsidie uit het Waddenfonds.

De adviesvraag betreft feitelijk het verzoek om een stamien te ontwikkelen dat leidt tot een meer gerichte inzet van het Waddenfonds; het Waddenfonds moet bijdragen aan de realisering van de hoofddoelstelling van de pkb Derde Nota Waddenzee. Immers, bij een niet doelgerichte hantering van het Waddenfonds dreigt dit fonds het karakter te krijgen van een generiek stimuleringsfonds. Om de gewenste focus voor het Waddenfonds alsnog aan te brengen heeft de Raad een programmatische aanpak ontwikkeld.

Uitgaande van de hoofddoelstelling, het ontwikkelingsperspectief van de pkb Derde Nota Waddenzee, andere relevante beleidsstukken (zoals het Beheer- & Ontwikkelingsplan van het Regionaal College Waddengebied) en eerder uitgebrachte adviezen van de Raad, is een streefbeeld opgesteld voor de komende 20 jaar (de looptijd van het fonds). Voor dezelfde onderwerpen is de huidige situatie beschreven. De voorgestelde programmatische aanpak omvat de inspanningen die nodig zijn om vanuit de huidige situatie het streefbeeld te kunnen realiseren. De realisering van het streefbeeld zal voor een deel met inzet van het Waddenfonds mogelijk zijn. Voor een ander (belangrijk) deel zal dit moeten gebeuren op basis van regulier beleid en/of zullen maatregelen op nationaal, Europees of mondiaal (dus Waddenzeeoverstijgend) niveau genomen moeten worden.

Per type inspanning is zoveel mogelijk gemotiveerd of deze moet worden gezien als een onderdeel van de uitvoering van een reguliere taak, dan wel als een additionele inspanning.

Op basis van het streefbeeld en in aansluiting op de hoofddoelstelling en artikel 2 van de Wet op het Waddenfonds zijn de volgende programma's geformuleerd: 'natuurlijk Waddengebied', 'identiteit Waddengebied', 'leefbaar Waddengebied', 'veilig Waddengebied' en 'duurzame energie'. Met het formuleren van deze programma's wordt op een logische en integrale wijze verband gelegd tussen de hoofddoelstelling van het Waddenzeebeleid en de doelen van het Waddenfonds. Voor de doelstelling kennis is geen afzonderlijk programma geformuleerd. De behoefte aan kennis wordt pas bepaald als duidelijk is welk toekomstbeeld wordt nagestreefd en welke kennis daarvoor nodig is. Financiering van (haalbaarheids)onderzoek uit het Waddenfonds moet volgens de Raad mogelijk zijn als dergelijke onderzoeken kunnen worden gekoppeld aan voorgenomen (subsidiabele) maatregelen.

In het advies wordt uitgegaan van de focus die in de adviesaanvraag wordt genoemd. Hierdoor krijgen projecten die bijdragen aan de realisering van de hoofddoelstelling (bescherming natuur en behoud open landschap) een hoge prioriteit. De Raad gaat hierbij uit van de 50% verdeling tussen natuur en duurzame economische projecten zoals opgenomen in de Wet op het Waddenfonds.

De Raad adviseert de Minister om de voorgestelde doelgerichte programmatische aanpak op te nemen in het Investeringsplan Waddenfonds en als basis te gebruiken voor het nieuwe, door het Regionaal College Waddengebied, op te stellen uitvoeringsplan. Een vijfjaarlijkse evaluatie met eventuele bijsturing is daarbij aanbevelenswaardig. Aan het einde van de looptijd van het uitvoeringsplan kan op deze wijze worden geconstateerd of de beoogde doelen zijn behaald. De beschrijving van de huidige stand van zaken kan daarbij als referentiekader fungeren.

Het voorgestelde streefbeeld biedt handvatten voor de ontwikkeling van een systeem van outputsturing. Vanwege de tijdsdruk om het advies voor 30 mei 2009 vast te stellen, is de Raad er jammer genoeg niet meer in geslaagd om zo'n systeem op te stellen. De Raad is vanzelfsprekend bereid om – desgewenst – hierover alsnog aan de Minister te adviseren.

Hoogachtend,

Margreeth de Boer,
voorzitter

mr. Jacoba Westinga,
secretaris

aanbiedingsbrief

1	INLEIDING	5
2	PROBLEEMANALYSE	5
3	OPZET ADVIES	6
4	PROGRAMMATISCHE AANPAK	8
5	STREEFBEELD	12
6	PROGRAMMA'S	13
7	TOT SLOT	38
	GERAADPLEEGDE LITERatuur	39

Adviesaanvraag	40
Samenstelling Raad en secretariaat	41
Publicaties Raad voor de Wadden	42

1 INLEIDING

De regering heeft in 2004 besloten een Waddenfonds in te stellen waaruit extra investeringen ten behoeve van het Waddengebied kunnen worden betaald. In 2007 is het Waddenfonds voor het eerst opengesteld voor subsidieaanvragen, in 2008 volgde de tweede tender. Al vanaf het moment van instelling is er discussie over de te geringe focus van het Waddenfonds, veroorzaakt door het ontbreken van voldoende concreet geformuleerde einddoelen. De vraag welke investeringen welke effecten op natuur en economie in het Waddengebied zouden moeten hebben kan daardoor niet worden beantwoord. Dit was voor de Minister van VROM aanleiding om de Raad voor de Wadden de volgende vraag voor te leggen: stel streefbeelden op voor de natuur- en sociaaleconomische ontwikkelingen over een periode van 20 jaar (de looptijd van het fonds) en geef aan welke economische projecten onder welke voorwaarden kunnen bijdragen aan een vermindering van de druk op de natuur en de realisatie van de streefbeelden. Alleen dergelijke projecten zouden in aanmerking kunnen komen voor een subsidie uit het Waddenfonds.

De Raad heeft conform het verzoek van de Minister een zo beknopt mogelijk advies voorbereid. Nadere informatie en achterliggende documenten zijn opgenomen in het achtergrondrapport dat afzonderlijk van het advies wordt uitgebracht.

1 pkb Derde Nota Waddenzee (deel 4, blz. 9)
2 Kamerstuk 29 684, nr. 1, juni 2004
3 pkb Derde Nota Waddenzee (deel 4, blz. 20)

2 PROBLEEMANALYSE

In navolging van het rapport van de Adviesgroep Waddenzeebeleid (AGW) heeft de regering in 2004 besloten een Waddenfonds in te stellen. Met het Waddenfonds wil de regering extra (additioneel) investeren in het gebied, om zo de hoofddoelstelling voor de Waddenzee te kunnen realiseren¹. Uitgangspunt was dat er een directe koppeling zou zijn tussen de investeringen en de bijdrage aan de (natuur)kwaliteit van de Waddenzee²; het onderscheidende element van het Waddenfonds ten opzichte van andere subsidieregelingen.

Aan het algemene doel van het Waddenfonds is langs een aantal wegen nader inhoud gegeven, te weten via:

1. de Wet op het Waddenfonds

De considerans van de Wet op het Waddenfonds luidt:

"Alzo wij in overweging genomen hebben, dat het wenselijk is een begrotingsfonds in te stellen dat strekt ter financiering van extra investeringen in met name het Waddengebied waarmee de duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke landschap beoogd worden".

Artikel 2 van de Wet bepaalt vervolgens dat *"het fonds ten doel heeft de subsidiëring van activiteiten, anders dan reguliere investeringen of beheers- of onderhoudswerken, die gericht zijn op of bijdragen aan:*

- het vergroten en versterken van de natuur- en landschapswaarden van het Waddengebied;*
- het verminderen of wegnemen van externe bedreigingen van de natuurlijke rijkdom van de Waddenzee;*
- een duurzame economische ontwikkeling in het Waddengebied dan wel gericht zijn op een substantiële transitie naar een duurzame energiehuishouding in het Waddengebied en de direct aangrenzende gebieden;*
- het ontwikkelen van een duurzame kennishuishouding ten aanzien van het Waddengebied".*

2. het Investeringsplan voor het Waddenfonds

Op grond van artikel 5 van de Wet op het Waddenfonds heeft de regering een Investeringsplan voor het Waddenfonds opgesteld. Het Investeringsplan schetst het ontwikkelingsperspectief voor het Waddengebied voor de tijdshorizon van het fonds (20 jaar). Het gaat hier om een nadere uitwerking van het ontwikkelingsperspectief zoals dat in de pkb Derde Nota Waddenzee is opgenomen.

3. het Beheer- en Ontwikkelingsplan Waddengebied

Volgens de pkb Derde Nota Waddenzee zal het Regionaal College Waddengebied (RCW) het ontwikkelingsperspectief nader uitwerken in het Beheer- en Ontwikkelingsplan (B&O-plan), door het opstellen van een streefbeeld en een referentiekader³. Het B&O-plan bevindt zich thans in de afrondende vaststellende fase.

4. het Uitvoeringsplan voor het Waddenfonds

Artikel 5 van de Wet op het Waddenfonds bepaalt dat er, naast het eerdergenoemde Investeringsplan, een Uitvoeringsplan door het RCW wordt vastgesteld. In dit plan worden de prioritaire thema's voor investeringen in het Waddengebied voor een periode van vijf jaar vastgelegd.

Ten slotte kan nog de ministeriële regeling worden genoemd, waarin een aantal meer procedurele regels is gesteld over de subsidieverstrekking.

Uit de tekst van de Wet op het Waddenfonds, evenals de daarbij behorende Memorie van Toelichting, blijkt dat de in artikel 2 eerder genoemde vier subdoelstellingen nevenschikkend van aard zijn. De nadere prioriteitsstelling gebeurt door het opstellen van een beoordelingskader. Dit beoordelingskader moet worden opgenomen in het Investeringsplan en het Uitvoeringsplan, omdat subsidieaanvragen aan deze plannen worden getoetst. Het Uitvoeringsplan is thans zeer ruim geformuleerd. Daardoor komt de oorspronkelijke doelstelling van het fonds onder druk te staan. Dit kon omdat er geen streefbeeld (wat wil de regering over 20 jaar met het Waddenfonds hebben bereikt?) is opgesteld en, daarmee samenhangend, geen programmatische aanpak en systeem van outputsturing zijn ontwikkeld om tot realisering van het streefbeeld te komen.

Het gevaar van een en ander is dat het Waddenfonds het karakter van een generiek regionaal (stimulerings)fonds krijgt. Het is moeilijk, zo niet onmogelijk, individuele projecten op hun bijdrage aan de hoofddoelstelling te beoordelen als er niet kan worden getoetst aan een programmatisch kader. Programma's en streefbeelden zijn nodig om over 20 jaar te kunnen beoordelen of het Waddenfonds zijn doel heeft bereikt.

3 OPZET ADVIES

De Raad heeft in dit advies een programmatische aanpak ontwikkeld en is daarbij als volgt te werk gegaan:

- er is een *streefbeeld* opgesteld, waarin wordt aangegeven hoe het Waddengebied er over 20 jaar met inzet van het Waddenfonds uit moet zien. De hoofddoelstelling en het ontwikkelingsperspectief uit de pkb Derde Nota Waddenzee, evenals andere relevante beleidsrapporten (zoals het door het RCW voorbereide Beheer- en Ontwikkelingsplan Waddengebied) en adviezen van de Raad vormen de basis voor het streefbeeld;
- vervolgens is een *beschrijving van de huidige situatie* van natuur en economie in het Waddengebied gemaakt. Dit is nodig als startpunt voor het opstellen van een programmatische aanpak: wat moet er gebeuren om vanuit de huidige situatie het streefbeeld te bereiken. De beschrijving is grotendeels gebaseerd op literatuuronderzoek. De beschrijving kan fungeren als nulsituatie voor de beoordeling van de effectiviteit van het Waddenfonds;
- ten slotte zijn *programma's* en een *programma-aanpak* opgesteld, waarin wordt aangegeven op welke wijze het streefbeeld vanuit de huidige situatie kan worden beoordeeld.

Een uitgebreide beschrijving van de streefbeelden en van de huidige situatie is opgenomen in het Achtergrondrapport, dat afzonderlijk van het advies wordt uitgebracht.

In hoofdstuk 4 is nader ingegaan op de programmatische aanpak en de daarbij gehanteerde uitgangspunten. Het door de Raad opgestelde integrale streefbeeld is – kort samengevat – in hoofdstuk 5 opgenomen. De programma's zijn vervolgens in hoofdstuk 6 beschreven.

In nevenstaand kader zijn de in het advies gebruikte begrippen nader toegelicht.

TOELICHTING GEHANTEERDE BEGRIPPEN

De **programmatische aanpak** omvat de werkwijze om met inzet van reguliere middelen en het Waddenfonds te komen van de algemene hoofddoelstelling (zoals verwoord in de considerans van de Wet op het Waddenfonds en de pkb Derde Nota Waddenzee) tot de gewenste resultaten (output, outcome).

De programmatische aanpak omvat de volgende onderdelen (zie ook schema):

1. de algemene doelstelling

Op een aantal belangrijke onderdelen een substantiële bijdrage leveren aan de realisatie van de hoofddoelstelling voor het Waddenzeebeleid;

2. programma's

De algemene doelstelling wordt vertaald in een aantal (5) programma's, die zijn opgebouwd uit elementen of thema's met een sterke onderlinge verwevenheid en integraliteit (daarnaast staan ook de programma's uiteraard niet los van elkaar). Per programma is aangegeven op welke wijze wordt gewerkt aan het bereiken van de doelen zoals genoemd in de Wet op het Waddenfonds. De programma's geven in feite het ontwikkelingstraject weer van de huidige situatie tot het streefbeeld;

3. financiële middelen

Het beschikbare budget wordt, indien wenselijk, per programma aangegeven:

4. beschrijving acties

De volgende stap in de programmatische aanpak is de beschrijving van wat er concreet moet gebeuren in de vorm van onderzoek en maatregelen om daadwerkelijk binnen de gestelde tijd en ruimte het streefbeeld te realiseren. Het totaal benodigde pakket van maatregelen dat in het programma wordt opgenomen omvat meer dan alleen de zaken die in beginsel voor een bijdrage uit het Waddenfonds in aanmerking komen;

5. programma-aanpak

In de programma-aanpak wordt aangegeven welke van de benodigde maatregelen in beginsel in aanmerking komen voor inzet van het Waddenfonds en welke prioriteit aan de verschillende typen maatregelen wordt toegekend.

Daarnaast wordt aangegeven welke maatregelen op andere (reguliere) wijze moeten worden uitgevoerd.

Algemene doelstelling Waddenfonds

Wat is de koers?

(ontwikkeltraject huidige situatie >> streefbeeld)

Wat mag het kosten?

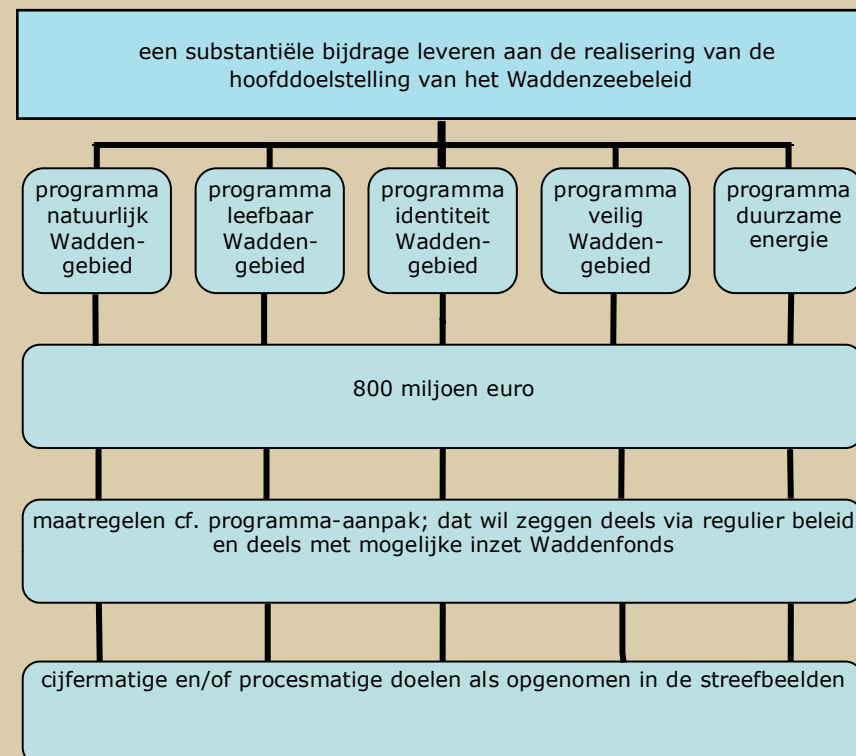
(omvang begrotingsfonds en eventuele toedeling)

Wat moet er gebeuren?

(programma-aanpak en reguliere taken)

Wat moet het opleveren?

(gewenste output en/of outcome)

4 PROGRAMMATISCHE AANPAK

Algemeen

De **programmatische aanpak** omvat de inspanningen die nodig zijn om vanuit de huidige situatie in de komende twintig jaar het streefbeeld te realiseren. Uitgaande van de wens dat het Waddenfonds moet leiden tot een substantiële bijdrage aan de hoofddoelstelling van het Waddenzeebeleid, zullen in een programmatische aanpak een aantal keuzes moeten worden gemaakt. Dit omdat niet alle kansen en knelpunten in het kader van het Waddenfonds (ondanks de aanzienlijke omvang) kunnen worden aangepakt. Om tot de gewenste substantiële bijdrage te komen moet worden gekozen voor een samenhangend pakket van maatregelen, zodat maximaal kan worden ingezet op elkaar onderling versterkende maatregelen (dan wel iets toevoegen aan maatregelen die op basis van het reguliere beleid worden genomen). Tot slot zal er binnen het fonds ruimte moeten worden gecreëerd voor een goede voorbereiding en onderbouwing van grootschalige en/of ingrijpende haalbaarheidsonderzoeken en wetenschappelijk onderzoek.

Uit de noodzakelijke en/of gewenste ontwikkelingen om het streefbeeld te kunnen realiseren is niet zonder meer af te leiden of het gewenste resultaat alleen met inzet van financiering uit het Waddenfonds kan worden bereikt. Een deel van de ontwikkelingen zal immers al plaatsvinden zonder dat daarvoor additionele financiering nodig is. Dergelijke (reguliere) ontwikkelingen zijn soms nodig voordat additionele activiteiten, te financieren uit het Waddenfonds, zinvol kunnen worden ontplooid.

Uitgangspunten

De Raad heeft bij het opstellen van de programmatische aanpak de volgende uitgangspunten gebruikt:

- de programma's moeten leiden tot realisatie van de streefbeelden;
- de programma's moeten als beoordelingskader kunnen fungeren voor concrete projectvoorstellen;
- er wordt ingezet op slechts 5 programma's. Een substantiële vooruitgang op een beperkt aantal onderdelen heeft de voorkeur boven een beperkte vooruitgang op alle onderdelen;
- het Waddenfonds is alleen bestemd voor additionele maatregelen. Maatregelen die al begroot zijn of waarvan uitvoering verplicht is (bijvoorbeeld op grond van Europese richtlijnen) komen niet voor financiering in aanmerking. Voorkomen moet worden dat financiële verplichtingen worden afgewenteld op het Waddenfonds. Uitzonderingen op deze regel kunnen worden gemaakt als er sprake is van:

- a. concrete beleidswensen waarvoor geen financiële dekking is en waarvan redelijkerwijs ook geen dekking uit reguliere budgetten mag worden verwacht (bijvoorbeeld gezien de omvang);
  - b. een versnelling en/of intensivering van de maatregelen die noodzakelijk is om het streefbeeld te bereiken;
- problemen en mogelijke oplossingen die op een hogere (nationale, Europese, mondiale) schaal spelen en dus het niveau van het Waddengebied overstijgen zoals het mestbeleid, scheepvaartveiligheid of het beleid ten aanzien van milieugevaarlijke stoffen, komen in beginsel niet voor financiering vanuit het Waddenfonds in aanmerking. De aanpak van dit type problemen vereist generiek beleid en/of wetgeving;
  - anders dan thans het geval is, moeten (haalbaarheids)onderzoeken uit het Waddenfonds kunnen worden gesubsidieerd, als daaruit relevante uitvoeringsprojecten in het kader van het Waddenfonds of anderszins naar voren komen;
  - de Wet op het Waddenfonds, en dus (op grond van artikel 4 van de Wet) de bepaling dat de subsidies voor activiteiten vallend onder de derde doelstelling (duurzame economische ontwikkeling en substantiële transitie naar duurzame energie) de helft bedragen van het totale bedrag gedurende de looptijd van het fonds.

Tijdens de uitwerking van de programmatische aanpak is de Raad geconfronteerd met het probleem dat voor een aantal zaken nog geen concreet streefbeeld kon worden uitgewerkt, vanwege o.a. het feit dat:

- het **reguliere** beleid nog onvoldoende is geconcretiseerd (Beheerplannen Natura-2000);
- er onvoldoende kennis is over de relatieve bijdrage van afzonderlijke factoren (helderder water);
- de benodigde investeringen en de rol van particuliere financiers daarin de uitvoering van een haalbaarheidsonderzoek noodzakelijk maakt (versterking recreatie vastelandskustgebied, specialisatie havens).

Dit heeft tot gevolg dat een aantal streefbeelden en dus ook programma's de komende jaren verder moeten worden aangescherpt en geconcretiseerd.

Streefbeelden en programma's

De Raad heeft de streefbeelden opgesteld aan de hand van de hoofddoelstelling, de subdoelstellingen en het ontwikkelingsperspectief uit de pkb Derde Nota Waddenzee met gebruikmaking van relevante beleidsrapporten (zoals het door het Regionaal College Waddengebied voorbereide Beheer- en Ontwikkelingsplan Waddengebied) en eerder uitgebrachte adviezen van de Raad. In het Beheer- en Ontwikkelingsplan Waddengebied, het beheerplan dat

voortvloeit uit de pkb Derde Nota Waddenzee, is de ambitie van het Wadden-zeebeleid verwoord als: *"het beschermen en ontwikkelen van een robuust en veerkrachtig gebied, waarin ook op een gezonde manier gewoond, gewerkt en gerecreëerd kan worden"*.

Op basis van de streefbeelden komt de Raad tot een aantal programma's. Bij de keuze van de programma's is zoveel mogelijk aangesloten bij de doelstellingen in de Wet op het Waddenfonds. Een tweetal doelstellingen is daarbij gesplitst, omdat ze beide uit duidelijk te onderscheiden onderdelen bestaan. Zo is doelstelling a (artikel 2 van de Wet op het Waddenfonds; zie blz. 5) gericht op zowel natuurwaarden als landschapswaarden en is doelstelling c gericht op een duurzame economische ontwikkeling en op de transitie naar een duurzame energiehuishouding. Een en ander leidt ertoe dat de volgende vijf programma's worden voorgesteld:

1. natuurlijk Waddengebied (doelstelling a, onderdeel natuurwaarden);
2. identiteit Waddengebied (doelstelling a, vnl. onderdeel landschapswaarden);
3. leefbaar Waddengebied (doelstelling c, onderdeel duurzame economie);
4. veilig Waddengebied (doelstelling b);
5. duurzame energie (doelstelling c, onderdeel duurzame energie).

1. programma natuurlijk Waddengebied

Met het programma 'natuurlijk Waddengebied' wordt ingezet op een duurzame natuurontwikkeling van de Waddenzee. Het is gericht op de belangrijkste ecologische eenheden en processen in het watersysteem, het landsysteem en op de overgang tussen beide systemen.

In het programma worden ambitieuze streefgetallen genoemd die gebaseerd zijn op de thans aanwezige beste kennis en expert-judgement over de onderwerpen. Voor een aantal onderwerpen is nader onderzoek nodig om tot een nadere invulling van het streefbeeld en een adequate aanpak te kunnen komen (zoals ten aanzien van de helderheid van het water c.q. het lichtklimaat).

De realisering van het streefbeeld kan niet alleen met behulp van het Waddenfonds plaatsvinden. In een aantal gevallen kunnen problemen slechts op internationaal niveau en met inzet van generiek beleid worden aangepakt (bijvoorbeeld klimaatverandering, vervuiling en exotenbestrijding).

2. programma identiteit Waddengebied

Met het programma 'identiteit Waddengebied' wordt ingezet op de versterking van de landschappelijke kwaliteiten van het Waddengebied en van cultuurhistorische waardevolle objecten, structuren, ambachten en gewoonten. De bescherming van landschappelijke waarden zal voornamelijk moeten plaatsvinden via ruimtelijke ordeningsmaatregelen. Vanuit het Waddenfonds

zal met name ingezet worden op nieuw te ontwikkelen zaken. Cultuurhistorische objecten en structuren maken deel uit van het landschap en daarvoor wordt dan ook dezelfde benadering gevolgd.

Voor cultuurhistorische ambachten en gewoonten wordt alleen inzet van het Waddenfonds voorgesteld voor zover ze een substantiële betekenis hebben voor andere programma's, zoals bijvoorbeeld de transitie van de visserijsector.

3. programma leefbaar Waddengebied

Het programma 'leefbaar Waddengebied' omvat in het advies voor een belangrijk deel de duurzame economische ontwikkeling van het gebied, maar betreft ook andere zaken die de leefbaarheid van het gebied betreffen, zoals de kwaliteit van de leefomgeving. Ook voorzieningen maken onderdeel uit van de leefbaarheid, maar zijn in deze uitwerking niet meegenomen, omdat dit onderdeel buiten de reikwijdte van het Waddenfonds valt. Dat laat onverlet dat het voorzieningenniveau zeker zal meeliften met een eventuele toename van de werkgelegenheid. Voor wat betreft de duurzame economische ontwikkeling is vooral gekeken naar de belangrijkste en de meest karakteristieke economische sectoren in het Waddengebied, zoals visserij, recreatie en toerisme, landbouw en havengebonden activiteiten. De Raad heeft in het bijzonder gekeken naar de effecten van deze sectoren op de natuur van het Waddengebied. De resultaten hiervan zijn in het achtergronddocument opgenomen.

4. programma veilig Waddengebied

Het programma 'veilig Waddengebied' (externe bedreigingen) is een programma van een beperkte omvang. De maatregelen die nodig zijn om de gevolgen van klimaatverandering voor het Waddengebied in te passen worden in beginsel gefinancierd uit het Deltaprogramma. Het betreft daarmee een reguliere aangelegenheid waarvoor het Waddenfonds niet is bedoeld. Klimaatverandering is, gezien vanuit het perspectief van het Waddenzeebeleid, een autonome ontwikkeling. Projecten binnen andere programma's waarbij tevens sprake is van adaptatie aan klimaatverandering moeten volgens de Raad wel een hoge prioriteit krijgen wat betreft medefinanciering vanuit het Waddenfonds.

5. programma duurzame energie

Het vraagstuk van de transitie naar duurzame energie vindt primair plaats vanuit het grondstoffenperspectief en niet vanuit natuurspectief en betreft bovendien een mondiaal probleem dat in een ander verband moet worden aangepakt. De gerechtvaardigde wens tot behoud en verdere ontwikkeling

van de kennis rondom (duurzame) energie in het Noorden⁴, speelt weliswaar een belangrijke rol, maar zou strikt genomen vanuit een ander beleid moeten worden gefaciliteerd. De Raad constateert echter ook dat de transitie naar duurzame energie expliciet in de Wet op het Waddenfonds wordt genoemd en verbindt daaraan de conclusie dat er dan ook een programma 'duurzame energie' wordt ingericht. Voor de transitie naar duurzame energie geldt op grond van de Wet op het Waddenfonds een ruimere begrenzing dan voor andere activiteiten waarvoor het Waddenfonds is bedoeld. De bijzondere positie van duurzame energie binnen het Waddenfonds maakt het moeilijk om bij dit programma steeds een relatie te leggen met de hoofddoelstelling. Dit geldt vooral als projecten verder vanaf het Waddengebied zelf (Waddenzee en aangrenzende gemeenten) plaatsvinden.

Kennis

Voor kennis, de vierde doelstelling van het Waddenfonds, wordt geen afzonderlijk programma voorgesteld. De behoefte aan kennis wordt pas bepaald als duidelijk is welk toekomstbeeld wordt nagestreefd en welke kennis daarvoor nodig is. Financiering van onderzoekskosten uit het Waddenfonds is aan de orde als dergelijke onderzoeken kunnen worden gekoppeld aan voorgenoemen (subsidiabele) maatregelen.

Het instrumentele karakter van onderzoek wordt momenteel in het Waddenfonds benadrukt door aanvragen voor medefinanciering van onderzoekskosten alleen in beschouwing te nemen als deze zijn ingebed in uitvoeringsprojecten. De Raad onderstreept deze benadering, maar gaat wel uit van een zodanige koppeling (onderzoek – uitvoeringsproject) dat onderzoeksresultaten worden benut voor een optimale en doelgerichte nadere concretisering van de uitvoeringstrajecten. Dit geldt in ieder geval voor grote uitvoeringsprojecten (bijvoorbeeld onderzoek naar de vertroebeling van de Waddenzee dat nodig is om vervolgens adequate maatregelen te kunnen ontwikkelen).

Als afzonderlijk aspect van kennis wordt ook nog op monitoring gewezen. Grootschalige en langetermijn monitoring is een voorwaarde om de effecten van economisch handelen op het Waddenecosysteem te kunnen beoordelen. Experimenten die nu vaak vergunninggericht zijn, en daardoor kortlopend en ad hoc, worden eveneens zinvoller in het kader van de bedoelde monitoring.

Voor wat betreft de overige doelen voor kennishuishouding, wordt ervan uitgegaan dat het ontsluiten van de bestaande kennis en het identificeren van kennisleemten (op korte termijn) wordt ingevuld door de Waddenacademie. Overig fundamenteel onderzoek komt in principe via de reguliere onderzoeksprogrammering aan de orde.

⁴ In het rapport "Ruimte voor de Wadden" van de Adviesgroep Waddenzeebeleid (maart 2004) is duurzame energie om deze reden als een afzonderlijke doelstelling voor het Waddenfonds voorgesteld. In de Wet op het Waddenfonds is de doelstelling samengevoegd met de doelstelling duurzame economie.

11 waddenfonds

5 STREEFBEELD

In het achtergrondrapport zijn voor natuur, identiteit en de belangrijkste economische sectoren streefbeelden uitgewerkt, waarin is aangegeven welke doelen bij afloop van het Waddenfonds moeten zijn gerealiseerd. Op basis hiervan is een (overkoepend) integraal streefbeeld opgesteld. In hoofdstuk 6 wordt, via de programma's en de programma-aanpak, aangegeven op welke wijze dit streefbeeld kan worden gerealiseerd.

Overkoepelend streefbeeld

Waddentoogdag 2030

In een feestelijke bijeenkomst heeft de Minister van VROM vanochtend het Waddenfonds opgeheven. Het geld is op, en toch is er uitsluitend sprake van tevredenheid, want het volledige bedrag van € 800.000.000,00 dat in 2007 in dit begrotingsfonds werd toegezegd is nu daadwerkelijk besteed. En de resultaten mogen er zijn!

Waddenzee

In de Waddenzee leidt het primaat van de natuurfunctie voor geen enkele (mede)gebruiker nog tot discussie, want uiteindelijk heeft het gedachtegoed van het Waddenfonds geleid tot een houdingsverandering. Waar eerder werd gezocht naar ruimte binnen wet- en regelgeving voor de uitvoering van economische activiteiten, is het nu gebruikelijk om economische activiteiten zo vorm te geven dat ze op een of andere wijze bijdragen aan de versterking van de Waddenzeenatuur. Voor een aantal economische sectoren heeft dit grote consequenties gehad.

Zo heeft de visserijsector afscheid genomen van de bodemberoerende visserij, MZI's zijn mobieler geworden, waardoor ze slechts een korte periode in de Waddenzee zijn gestationeerd, maar er zijn ook nieuwe mogelijkheden gekomen, met name voor de geïntegreerde visserij die profiteert van het geslaagde herstel van complete voedselwebben en de verbeterde kraamkamerfunctie van de Waddenzee.

De Waddenzeehavens hebben gekozen voor een vergaande vorm van samenwerking, die heeft geresulteerd in een hoge mate van specialisatie per haven. Gevolg daarvan is dat, om de havens bereikbaar te houden, veel minder baggerwerk in de vaargeulen nodig is, temeer omdat ook de veerdiensten zijn overgegaan op schepen die minder diepe geulen vereisen. Baggeraars en schelpenvissers hebben hun werkwijze zo ontwikkeld dat ze aanmerkelijk

minder bijdragen aan de troebelheid van de Waddenzee.

De vaarrecreatie op de Waddenzee is gestabiliseerd op het niveau dat past bij de draagkracht van de Waddenzee. Verbeterde informatie over beschikbaarheid van ligplaatsen en zonering hebben hiervoor gezorgd. Ook andere recreatieve activiteiten, zoals het wadlopen, zijn optimaal afgestemd op de mogelijkheden die de Waddenzee biedt.

Als gevolg van de genomen maatregelen zijn de natuurwaarden van het natte Wad vergroot. Het water is helderder geworden, de oppervlakte aan litorale en sublitorale mosselbanken is sterk gegroeid, en ook zeegras lijkt weer in opmars, nadat de eerste 300 ha (sectorale streefbeeld) eenmaal werden gerealiseerd. Maatregelen gericht op het herstel van complete voedselwebben hebben er niet alleen voor gezorgd dat de biodiversiteit is vergroot, maar hebben bovenal geleid tot een verbetering van de veerkracht van het Waddenecosysteem.

Langs de randen van de Waddenzee is het areaal kwelders fors toegenomen. Dit biedt ruimte voor meer dynamiek, waardoor alle successiestadia weer in ruime mate voorkomen. Per komberging zijn meerdere zoet-zoutovergangen gerealiseerd, waardoor o.a. de migratiemogelijkheden van organismen zijn gewaarborgd.

Eilanden

Het imago van de eilanden als oorden van rust, ruimte en natuur is versterkt door de inzet op de begrippen 'schoon en duurzaam'. Zo zijn inmiddels drie eilanden wat betreft hun energievoorziening zelfvoorzienend. Natuur, landschap en cultuurhistorie zijn de andere pijlers waarop de eilanden hebben ingezet. Door middel van dynamisch (duin)beheer zijn deze kwaliteiten verder versterkt en achter de duinen heeft de landbouw zijn erkende taak als beheerder van het cultuurlandschap ingepast in de bedrijfsvoering. Het toerisme, als grootste bron van inkomsten, heeft zich ontwikkeld in de richting van het ecotoerisme, mede door een sterke samenwerking tussen de recreatiesector en terreinbeheerders op het gebied van voorlichting en educatie. Door deze samenwerking is bijvoorbeeld ook een deel van de binnenduinrand toegevoegd aan de natuur, terwijl in ruil daarvoor op andere, daarvoor geschikte locaties, nieuwe recreatievoorzieningen zijn gerealiseerd in het oorspronkelijke Natura 2000-gebied. De mogelijkheden voor dagrecreatie en korte arrangementen zijn gegroeid door intensieve samenwerking met de recreatiesector in het vastelandskustgebied.

6 PROGRAMMA'S

Vastelandskustgebied

De vier grote Waddenzeehavens zijn onder de vlag 'Nederlandse Waddenhavens' een vergaande vorm van samenwerking aangegaan, die heeft geleid tot een specialisatie per haven. Aanpassing aan natuurlijke omstandigheden was een van de criteria die aan de verdeling van accenten ten grondslag heeft gelegen. De specialisatie en omvorming hebben ertoe geleid dat de havens vele nieuwe bedrijven hebben aangetrokken, die op een duurzame wijze in de havengebieden actief zijn. Wat betreft het niveau van voorzieningen hebben de havensteden hun bovenlokale rol weten te behouden. De havensteden hebben daarnaast geïnvesteerd in het versterken van hun nautisch karakter. Karakteristieke bedrijvigheid, met in het kielzog de (vaar)recreatie vormt nu het levendige hart van de grote en kleine havensteden, met versmarkten (landbouw- en visproducten), ambachtelijke bedrijvigheid, vele culturele activiteiten, maar ook nieuwe trekpleisters gericht op duurzame energie, waterveiligheid, enz.

In het buitengebied speelt de landbouw nog steeds een grote rol. Boeren die zich hebben toegelegd op verbreding van taken zijn vooral te vinden in de landschappelijk kwetsbare delen van het Waddengebied (zoals Middag-Humsterland), of in zones waarin de landbouw als gevolg van bodemdaling en verzilting is geëxtensiveerd. Boeren die inzetten op schaalvergroting en specialisatie zijn vooral te vinden in het grootschaliger open landschap. Beide groepen werken, vaak onder de vlag van een Waddenkeurmerk, op een duurzame wijze en dragen bij aan de instandhouding van het open landschap. Bijna elk landbouwbedrijf draagt bij aan de productie van bio-energie door energiewinning uit restproducten, maar er zijn ook bedrijven die zijn aangesloten bij de proeftuin voor duurzame energie en die in nauwe samenwerking met onderzoeksinstituten en bedrijven nieuwe producten en toepassingen ontwikkelen. Dankzij het conglomeraat van bedrijven en instellingen, dat betrokken is bij het ontwikkelen en toepasbaar maken van allerlei vormen van duurzame energie, wordt het Waddengebied internationaal erkend als energie kenniscentrum met een grote aantrekkingskracht op hoogwaardige werkgelegenheid.

De Waddenregio is er op een uitgekende manier in geslaagd om de kwaliteit van het gebied op het terrein van landschap, cultuurhistorie en sfeer toegankelijk te maken voor toeristen. Een aantal nieuwe toeristische voorzieningen, gecombineerd met aantrekkelijke arrangementen, de versterkte verbinding met de eilanden en het meeliften als cultuurhistorisch Werelderfgoedwaardig gebied met het Werelderfgoed Waddenzee hebben het vastelandskustgebied tot een gewilde toeristische bestemming gemaakt, die bovendien een aanzienlijke bijdrage levert aan de totale werkgelegenheid in het Waddengebied. Een en ander heeft plaats kunnen vinden door intensieve samenwerking op het gebied van marketing, waarbij de identiteit van het Waddengebied centraal stond.

Doel van de programma's is om tot realisering van het (overkoepelend) streefbeeld te komen. De uitwerking is opgezet in de vorm van drie kolommen naast elkaar, waarin wordt aangegeven wat de huidige situatie, het streefbeeld en de programma-aanpak zijn.

In de programma-aanpak is beargumenteerd aangegeven of (delen van) programma-onderdelen al dan niet voor inzet van het Waddenfonds in aanmerking komen en zo ja, met welke prioriteit. Daarbij is steeds uitgegaan van de door de Minister gevraagde focus dat het Waddenfonds moet bijdragen aan de realisering van de hoofddoelstelling ("de duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap").

De gevolgde methodiek is dan ook:

- aanvragen die een bijdrage leveren aan de hoofddoelstelling hebben een hoge prioriteit;
- aanvragen die een bijdrage leveren aan meerdere doelstellingen (a, b, c artikel 2 Wet op het Waddenfonds) en aan de hoofddoelstelling hebben een hoge prioriteit;
- aanvragen die uitsluitend betrekking hebben op doelstelling c (een duurzame economische ontwikkeling) hebben een lagere prioriteit.

Het programma 'duurzame energie' is niet rechtstreeks af te leiden uit het Waddenzeebeleid, en heeft geen directe relatie met de hoofddoelstelling. Dit laat onverlet dat de prioriteringsmethodiek wordt toegepast op subsidieaanvragen, zij het dat voor dit programma ook andere criteria (bijv. innovativiteit) een doorslaggevende rol kunnen spelen in de beoordeling. Bovendien geldt voor dit programma een ruimere (Groningen, Fryslân en Noord-Holland) begrenzing dan bij de andere programma's (Waddengebied).

UITWERKING PER PROGRAMMA

natuurlijk Waddengebied

Het programma 'natuurlijk Waddengebied' zet in op een duurzame natuurontwikkeling op het schaalniveau van de hele Waddenzee, gericht op de belangrijkste ecologische eenheden en processen in het watersysteem, het landsysteem en op de overgang tussen beide systemen.

De genoemde aantallen en hoeveelheden in het streefbeeld zijn ambitieus, maar gebaseerd op de thans aanwezige beste kennis en expert-judgement over de onderwerpen. Ten aanzien van de ambities met betrekking tot de helderheid van het water (lichtklimaat) is het noodzakelijk om eerst meer inzicht te krijgen in de rol en de effecten die de afzonderlijke externe en interne factoren (bv. biobouwers, zandsuppleties, enz.) spelen in de hoeveelheid zwevend slib in het water. De huidige wetenschappelijke theorieën hierover moeten nader worden onderzocht en getoetst. De streefgetallen zullen met behulp van de uitkomsten van deze onderzoeken moeten worden bijgesteld of geconcretiseerd. In het streefbeeld zijn ook streefwaarden opgenomen voor fysische en chemische parameters (met name nutriënten en verontreinigende stoffen) waarvoor geldt dat een verbetering ten opzichte van de huidige situatie noodzakelijk is, maar die desalniettemin niet in aanmerking komen voor het Waddenfonds. Met andere woorden: een succesvolle uitvoering van het programma vereist maatregelen ten aanzien van deze zaken, maar binnen de programma-aanpak voor het Waddenfonds is geen invulling mogelijk die leidt tot een substantiële verbetering. Het betreft in deze gevallen problemen waarvan de oorzaken slechts op internationaal niveau en met inzet van generiek beleid voldoende effectief kunnen worden aangepakt (bv. klimaatverandering, vervuiling, exotenbestrijding), en bovendien met een financiële inzet die de mogelijkheden van het Waddenfonds ver overtreft.

WATERSYSTEMEN

stand van zaken

Lichtklimaat

Het Waddenzeewater is vertroebeld door de grote hoeveelheden zwevend slib met verschuivingen in het voedselweb tot gevolg. De aanleg van de Afsluitdijk was aanvankelijk de belangrijkste factor (toename getijverschil en veranderde stroomsnelheden), waarvan de effecten zich (mogelijk) nog steeds laten gelden. Daarnaast zorgen huidige activiteiten (in Waddenzee en Noordzee) als bodemberoerende visserij, baggerwerk, schelpenwinning, kustonderhoud en zandsuppleties voor vertroebeling. Slibvangers als mosselbanken, zeegrasvelden en kwelders zijn niet meer of in mindere mate aanwezig. Sedimentatiegebieden voor slib als Zuiderzee, Lauwerszee en delen van de Dollard zijn functioneel onttrokken aan het systeem.

Voedingsstoffen

De hoeveelheid eutrofiërende stoffen is de afgelopen decennia gereduceerd, maar heeft nog steeds een grote negatieve invloed op het ecosysteem. In de oostelijke Waddenzee is de hoeveelheid stikstof tweemaal zo hoog als in de westelijke Waddenzee. De toegenomen hoeveelheid voedingsstoffen heeft waarschijnlijk bijgedragen aan de huidige verschuivingen in het voedselweb dat nu wordt gedomineerd door grazers (herbivoren), wormen en garnalen (detritivoren) en enkele van hun predatoren.

Verontreinigende stoffen

Er zijn meerdere verontreinigende stoffen met een groot negatief effect op de natuur aanwezig in het water: PAK's, PCB's, TBT, metalen en nieuwe stoffen als brandvertragers en geneesmiddelen. Van veel van deze stoffen nemen de concentraties af, zij het niet over de gehele linie.

WATERSYSTEMEN

streefbeeld

Lichtklimaat

Het onderzoek naar de verschillende factoren die een rol spelen in de vertroebeling van de Waddenzee heeft ertoe geleid dat Rijkswaterstaat als beheerder van de Noordzee maatregelen heeft genomen om de effecten van zandsuppleties en het storten van baggerspecie in de Noordzee met meer dan 50% terug te dringen. Op basis van hetzelfde onderzoek zijn in de Waddenzee aanvullende maatregelen getroffen, deels met een Waddenzee-breed effect op de helderheid van het water en deels met meer lokale effecten. Door deze maatregelen is het doorzicht in de Waddenzee toegenomen met 75% en lokaal (ter plaatse van zee-grasvelden en mosselbanken) zelfs met 100%.

Voedingsstoffen

Generieke maatregelen op het gebied van mestbeleid en diffuse lozingen hebben ervoor gezorgd dat de hoeveelheid stikstof die de Waddenzee binnenkomt, is teruggebracht tot 50% van de hoeveelheid in 2005. De vroegere verschuivingen in het voedselweb (richting herbivoren en detritivoren) zijn verleden tijd.

Verontreinigende stoffen

De aanvoer van verontreinigende stoffen is sterk verminderd, en in veel gevallen zelfs gestopt op basis van een veel striktere naleving van internationale afspraken. Milieuvreemde stoffen vormen daardoor niet meer een bedreiging voor organismen in de Waddenzee.

WATERSYSTEMEN

programma-aanpak

Lichtklimaat

De verbetering van het lichtklimaat in de Waddenzee wordt beschouwd als een van de kernpunten van het programma 'natuurlijk Waddengebied' en krijgt in de programma-aanpak dan ook een hoge prioriteit. In de eerste plaats moet op basis van onderzoek duidelijk worden welke bronnen/factoren (binnen en buiten de Waddenzee) en welke interacties (met bv. slibvangers en biobouwers) in welke mate invloed hebben op de helderheid van het water in de Waddenzee en wat het effect hiervan is op de structuur en het functioneren van het Waddenecosysteem. Ten aanzien van mogelijke externe bronnen (stort baggerspecie, zandsuppletie) zal vervolgens moeten worden nagegaan op welke wijze de bijdrage aan de totale vertroebeling kan worden vermindert, en wie de daarvoor benodigde maatregelen moet uitvoeren en financieren. In de Waddenzee zijn zowel generieke als lokale maatregelen uit te voeren zoals o.a.:

- afbouw bodemberoerende visserij;
- vermindering van de noodzaak tot baggeren door havenspecialisatie en aangepaste veerboten;
- toepassing van nieuwe technieken voor het baggeren en storten van baggerspecie;
- uitbreiding areaal slibvangers als kwelders, (sub)litorale mosselbanken en zee-grasvelden (afhankelijk van uitkomsten bovengenoemd onderzoek).

Voedingsstoffen

Eutrofiëring wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door bronnen buiten de Waddenzee in een gebied dat de reikwijdte van het Waddenfonds overstijgt. Voor de verdere verbetering is een internationale generieke aanpak noodzakelijk. De aanpak van eutrofiëring past daarom niet binnen de programma-aanpak, tenzij er aantoonbaar sprake is van een effect van een ruimtelijk gezien specifieke lokale bron op specifieke lokale natuurwaarden.

Verontreinigende stoffen

Vervuiling door verontreinigende stoffen wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door bronnen buiten de Waddenzee in een gebied dat de reikwijdte van het Waddenfonds overstijgt. Voor de verdere verbetering is een internationale generieke aanpak noodzakelijk. De aanpak van verontreinigende stoffen past daarom niet binnen de programma-aanpak, tenzij er aantoonbaar sprake is van een effect van een ruimtelijk gezien specifieke lokale bron op specifieke lokale natuurwaarden, die een bovenwettelijke sanering van lokale bronnen vereist.

WATERSYSTEMEN

stand van zaken

Voedselweb

De toename van slib en voedingsstoffen in het water heeft geleid tot zichtbare verschuivingen in het voedselweb dat nu wordt gedomineerd door grazers, wormen, garnalen en enkele van hun predatoren; de schelpdierbanken en zeegrasvelden zijn grotendeels verdwenen samen met de planten en dieren die leven in hun beschutting. Verder zijn toppredatoren gedecimeerd (fishing down the foodweb). Migratiemogelijkheden van organismen tussen binnen- en buitendijks water zijn veelal afwezig.

De hiervoor genoemde veranderingen hebben geresulteerd in een incompleet voedselweb en een afgenomen veerkracht van het ecosysteem.

In een aantal gevallen nemen exoten de plaats in van huidige, van nature aanwezige soorten.

WATERSYSTEMEN

streefbeeld

Voedselweb

In het heldere en schone water hebben de biobouwers als zee-grasvelden (minstens 300 ha) en mosselbanken (meer dan 5.000 ha op droogvallende platen en 5-10% van de oppervlakte van het sublitoraal) zich weer gevestigd, met in hun kielzog de organismen die leven in hun beschutting (o.b.v. de resultaten van het onder 'Lichtklimaat' genoemd onderzoek is een bijstelling van de streefbeelden mogelijk). De hervestiging en toename van de biobouwers draagt bij aan de toegenomen afwisseling van zandplaten en slibvlakten op de wadplaten. Een andere belangrijke factor in de laatstgenoemde ontwikkeling is het gevolg van de omvorming van de bodemberoerende visserij naar een niet-bodemberoerende visserij.

De opkomst van de geïntegreerde kleinschalige visserij heeft gezorgd voor een grotere flexibiliteit en een sterk verlaagde bijvangst, zodat zowel de visstand als het visbestand goed zijn. Voor de toppredatoren als zeehonden en vogels is voldoende onverstoorde ruimte beschikbaar om te rusten, te kramen en te foerageren.

Exoten worden waar mogelijk in toom gehouden door bevissing op natuurvriendelijke wijze.

Nieuwe samenwerkingsverbanden zorgen ervoor dat vogel- en vissoorten die een deel van hun leven buiten de Waddenzee doorbrengen ook op die plaatsen (en op de trekroutes daartussen) goede en adequaat beschermde leefgebieden aantreffen.

WATERSYSTEMEN

programma-aanpak

Voedselweb

In aanvulling op de vastgestelde KRW (Kaderrichtlijn water)-maatregelen biedt de programma-aanpak ruimte om te zorgen voor een extra herstel van zee-grasvelden en mosselbanken. Dat geldt eveneens voor zaken als:

- afbouw van de bodemberoerende visserij;
- stabilisatie van de visserijinspanning op een ecologisch aanvaardbaar niveau, dat wil zeggen binnen de grenzen van een compleet en ongestoord functionerend voedselweb;
- uitbreiding van het areaal te kleine habitats (leefgebieden);
- het terugdringen van verstoring van rust- en foerageergebieden;
- verbetering van de lichtcondities in de Waddenzee ten gunste van de primaire productie;
- herstel van zoet-zoutovergangen;
- het opzetten van internationale samenwerkingsverbanden voor een adequate bescherming van organismen die een deel van hun levenscyclus buiten de Waddenzee doorbrengen.

INTERACTIE WATER- EN LANDSYSTEMEN

stand van zaken

Zoet-zoutovergangen

Natuurlijke overgangen zijn zo goed als verdwenen in het Waddengebied. Hierdoor is een bijzonder biotoop en daarmee een aantal karakteristieke soorten en levensgemeenschappen uit de Waddenzee verdwenen. Het gebrek aan mogelijkheden voor migratie van vis en andere organismen heeft een negatief effect op de visstand in zee en binnenland.

Sedimentuitwisseling

De natuurlijke uitwisseling van sediment tussen Noordzee en Waddenzee, tussen zee en Waddeneilanden en tussen Waddenzee en vasteland is slechts zeer beperkt mogelijk door de harde grenzen op de eilanden en op het vasteland.

Gradiënten

Kenmerkende habitats op overgangen tussen zoet-zout, nat-droog en zand-slib met hun karakteristieke biodiversiteit zijn sterk achteruitgegaan of verdwenen, terwijl juist deze overgangsmilieus een hoge natuurwaarde hebben.

INTERACTIE WATER- EN LANDSYSTEMEN

streefbeeld

Zoet-zoutovergangen

Per kombergingsgebied zijn alle functies die afhankelijk zijn van zoet-zoutovergangen op minimaal één locatie hersteld. Afhankelijk van de mogelijkheden ter plekke zijn daartoe enkele of meerdere functies per overgang gerealiseerd, variërend van vispassages tot complete brakwater-levensgemeenschappen. In de Afsluitdijk is een zoet-zoutovergang ingericht, waarbinnen nagenoeg alle potentiële functies zijn gerealiseerd.

Sedimentuitwisseling

Met instemming van de lokale bevolking is de samenhang tussen de systeemonderdelen hersteld. Doordat stuifdijken op de eilanden plaatselijk zijn verwijderd zorgen de natuurlijke dynamische processen weer voor aanvoer van sediment vanuit zee naar de buitendijkse delen van de Waddeneilanden. Door het vergroten van het areaal vastelandskwelders zijn ook hier de uitwisselingsmogelijkheden toegenomen. Door deze ingrepen verjongen de duinen en kwelders, waardoor alle successiestadia weer worden vertegenwoordigd. Tevens bieden deze inrichtings- en beheermaatregelen kansen om mee te groeien met de zeespiegelstijging. Het areaal jonge duinen bedraagt permanent ca. 25% van het totale duingebied en het areaal kwelders is 50% toegenomen tot ca. 15.000 ha, waarvan 50% jonge en 50% oude kwelder.

Gradiënten

Door het herstellen van de geleidelijke overgangen is de biodiversiteit vergroot en de draagkracht/veerkracht van het ecosysteem versterkt, waardoor de Waddenzee veerkrachtiger is gemaakt voor 'bedreigingen' van buitenaf.

INTERACTIE WATER- EN LANDSYSTEMEN

programma-aanpak

Zoet-zoutovergangen

De programma-aanpak biedt ruimte voor het ten opzichte van de KRW- en B&O-doelen versneld en/of meer uitgebreid uitvoeren van maatregelen gericht op herstel en ontwikkeling van (de functies van) zoet-zoutovergangen en brakwaterzones.

Sedimentuitwisseling

De programma-aanpak biedt ruimte voor het ten opzichte van de doelen in de beheerplannen Natura 2000, de KRW en het B&O-plan versneld en/of op uitgebreidere schaal herstellen van het natuurlijke proces van sedimentuitwisseling (en dynamiek) door het plaatselijk verwijderen van stuifdijken en het vergroten van het kwelderareaal op het vasteland (verkwelderen zomerpolders), en draagt daarmee tevens bij aan de adaptatie aan klimaatverandering.

Het verwerven van draagvlak voor de maatregelen, o.a. door voorlichting en educatie maakt deel uit van de aanpak.

Gradiënten

Het programma biedt ruimte voor het ten opzichte van de doelen in de beheerplannen Natura 2000, de KRW, het B&O-plan en de uitvoering van het Deltaprogramma versneld en/of op uitgebreidere schaal herstellen van zoet-zoutovergangen en brakwaterzones, alsmede het herstellen van dynamische processen op de eilanden en de vergroting van het kwelderareaal langs de vastelandskust.

LANDSYSTEMEN

stand van zaken

Vastelandskwelders

De oppervlakte vastelandskwelders is in de loop der eeuwen sterk afgenomen door inpoldering. Door het "rechttrekken" van de kustlijn met behulp van starre zeedijken zijn inhammen verdwenen en is de kustlengte verkleind. Natuurlijke opslibbing kan hierdoor op veel plaatsen niet meer plaatsvinden. Landaanwinning is vanuit landbouwkundig oogpunt niet meer rendabel, waardoor de bestaande kwelders in de kwelderwerken langs de vastelandskust verouderen.

Binnendijks

Binnendijkse zoute kwel wordt tegengegaan door doorspoelingsmaatregelen ten behoeve van de landbouw, maar neemt toe als gevolg van bodemdaling.

Eilanden

Door de aanleg van stuifdijken kunnen nieuwe duinen zich niet ontwikkelen en verouderen bestaande duinen en kwelders, doordat de dynamiek (in de vorm van verstuiwing, duinvorming, inbraakdelta's) beteugeld is. Veroudering leidt tot een afname van de biodiversiteit en incompleteid van het voedselweb.

LANDSYSTEMEN

streefbeeld

Vastelandskwelders

Langs de vastelandskust van Fryslân en Groningen en langs de Afsluitdijk is het areaal kwelders toegenomen (inclusief eilandkwelders 15.000 ha). De kwelders zijn breed (gemiddeld tenminste een kilometer) en dragen bij aan het vastleggen van slib en het dempen van de golfenergie. De aanzienlijke breedte biedt, met behoud van de bijdrage van kwelders aan de kustveiligheid, ruimte voor cyclische aangroei en erosie, die de biodiversiteit vergroten. Op de brede kwelders zijn langs de hele kust zoet-zoutovergangen en brakwaterzones ontstaan.

Binnendijks

De combinatie van bodemdaling en zeespiegelstijging heeft binnendijks geleid tot een toename van zoute kwel. In samenhang met de doorwerking van klimaatverandering in de weersgesteldheid (hogere verdamping, afname beschikbaarheid van zoetwater afgewisseld met perioden met zware neerslag) heeft dit geleid tot een heroriëntatie van de landbouw in het kustgebied. Laaggelegen gronden zijn door de landbouw afgestoten of in gebruik genomen als extensief beweidde zilte graslanden met de functiecombinaties extensieve landbouw, natuur en waterberging. Kleine binnendijks gelegen verzilte wateren dragen bij aan de landschappelijke en natuurlijke diversiteit.

Eilanden

Met instemming van de lokale bevolking is op de eilanden de dynamiek en verjonging in de duinen en op de kwelders gerealiseerd door het plaatselijk verwijderen van stuifdijken. Via inbraakdelta's (1.000 ha) wordt weer zand op de verouderde kwelders afgezet. De aanwezigheid van stuivende jonge duinen (25%) op de kop en de staart van de eilanden, alsmede plaatselijk in de zeereep, naast de vastgelegde oude duinen (75%), jonge kwelders (50%) en oude kwelders (50%), heeft geleid tot variatie en een grotere biodiversiteit. Op de eilanden hebben zich groene stranden ontwikkeld waar sediment wordt afgezet. De dynamiek en sedimentuitwisseling leidt er tevens toe dat de eilanden deels weer meegroeien met de stijgende zeespiegel.

LANDSYSTEMEN

programma-aanpak

Vastelandskwelders

De programma-aanpak biedt ruimte voor het ten opzichte van de doelen in de beheerplannen Natura 2000, de KRW, het B&O-plan en de uitvoering van het Deltaprogramma versneld en/of op uitgebreidere schaal vergroten van het areaal vastelandskwelders. Dat geldt eveneens voor eventuele eenmalige kosten van de invoering van cyclisch beheer voor vergroting biodiversiteit (verjonging) en het herstel van diverse gradiënten binnen de kwelders.

Binnendijks

Binnen de programma-aanpak is ruimte om systematisch vast te stellen in welke gebieden de landbouwkundige waarde als gevolg van veranderende omstandigheden zover zal afnemen dat extensivering, functiecombinaties of functieverandering het meest realistische toekomstperspectief biedt. In deze gebieden is de programma-aanpak gericht op het inzetten op herstel en ontwikkeling van binnendijkse brakke natuur(waarden).

Eilanden

De programma-aanpak biedt ruimte voor het ten opzichte van de doelen in de beheerplannen Natura 2000, de KRW, het B&O-plan en de uitvoering van het Deltaprogramma versneld en/of op uitgebreidere schaal realiseren van herstel van uitwisselingsmogelijkheden en dynamiek in duinen en kwelders op de eilanden door het plaatselijk verwijderen van stuifdijken (tevens maatregel in het kader van adaptatie aan klimaatverandering). Het verwerven van draagvlak voor de maatregelen maakt deel uit van de aanpak.

identiteit Waddengebied

Het programma 'identiteit Waddengebied' zet in op de versterking van de landschappelijke kwaliteiten van het Waddengebied en van cultuurhistorisch waardevolle objecten, structuren, ambachten en gewoonten.

Wat betreft de landschappelijke waarden, is ervoor gekozen om het beschermingsniveau dat kan worden geboden door wettelijke ge- en verboden zoals RO-maatregelen niet op te nemen in de programma-aanpak. De programma-aanpak richt zich vooral op nieuw te ontwikkelen zaken. Cultuurhistorische objecten en structuren maken onderdeel uit van het landschap en daarvoor wordt dan ook dezelfde benadering gevolgd.

Cultuurhistorische ambachten en gewoonten e.d., worden binnen de programma-aanpak alleen gestimuleerd voor zover ze een substantiële betekenis hebben voor andere programma's (bijvoorbeeld de transitie van de visserijsector). Het stimuleren van streektaalen valt om deze reden bijvoorbeeld af.

stand van zaken

Windturbines

Windturbines staan her en der langs de kust, met een wat groter park in de Eemshaven. Voor de toekomst wordt een forse uitbreiding van het aantal turbines voorzien.

Duisternis

Duisternis is in vergelijking met andere delen van Nederland een sterk punt, maar wordt bedreigd door groei van nachtelijk licht.

Wordingsgeschiedenis

De natuurlijke wordingsgeschiedenis van het Waddengebied ligt besloten in de bodemopbouw, het reliëf en (soms) de vegetatie. De herkenbaarheid wordt door ingrepen in het landschap bedreigd, mede omdat de toegankelijkheid door voorlichting, educatie en ontsluiting ontoereikend is.

Landschapselementen en -structuren

De dijken, polders, terpen en wierden zijn kenmerkend voor de Waddenkuststrook. Ook de verkavelingsvormen hebben het landschap meegevormd. Her en der treedt verval op, omdat onduidelijk is welke structuren en elementen wel en niet essentieel worden gevonden voor de eigenheid van het Waddengebied.

Bebouwing

Karakteristieke bebouwing in de dorpen en steden, maar ook boerderijen op het platteland, weerspiegelt de rijkdom of de armoede van het verleden. Is hier en daar in verval.

streefbeeld

Windturbines

Windturbines staan geclusterd in vier parken bij Den Helder, Harlingen, Eemshaven en Delfzijl. De rest van de kuststrook en de eilanden is gevrijwaard van middelgrote en grote windturbines. Een groot deel van de oorspronkelijke solitaire of in kleinere clusters geplaatste windturbines is opgeruimd aan het einde van hun economische levensduur.

Duisternis

Het Waddengebied wordt 's nachts nog donkerder. Waar licht noodzakelijk blijft, wordt zo mogelijk groen licht gebruikt dat de vogels en nachtdieren niet of minder verstoort. De kassen in de tuinbouw zijn vrijwel lichtdicht.

Wordingsgeschiedenis

De herkenbaarheid van de wordingsgeschiedenis van het Waddengebied is op een adequate wijze beschermd en ingepast in landschapsbeleidsplannen. De toegankelijkheid van de wordingsgeschiedenis is beter ontsloten, en wordt ingezet voor het stimuleren van recreatie en toerisme.

Landschapselementen en -structuren

In het Waddengebied vigeert een landschapsbeleid waarmee niet alleen wordt gezorgd voor de bescherming en instandhouding van bestaande dijken, polders, terpen en wierden (waaruit de strijd tegen het water spreekt) en de ruilverkavelingsgeschiedenis, maar waarin ook een visie is opgenomen over de wijze waarop deze worden verweven met de oplossingen voor de nieuwe uitdagingen op het gebied van waterveiligheid.

Bebouwing

Op basis van expliciete keuzes is de karakteristieke bebouwing beschermd en opgeknapt. De karakteristieke bebouwing wordt door de omgeving (zoals architectuur) geaccentueerd.

programma-aanpak

Windturbines

RO-maatregelen om windturbines te weren dan wel de clustering zeker te stellen zijn regulier en passen niet binnen de programma-aanpak.

Het om landschappelijke redenen opruimen van solitaire of in kleine clusters geplaatste windturbines, eventueel met behulp van het Waddenfonds, past wel in de programma-aanpak, maar krijgt een lagere prioriteit, omdat de bijdrage aan het vergroten en versterken van natuur- en landschapswaarden veelal beperkt is.

Duisternis

Het stimuleren van de vermindering van lichtgebruik of het gebruik van groen licht stimuleren (in aanvulling op bestaande wet- en regelgeving) past binnen de programma-aanpak, waarbij de prioriteit afhangt van de aard van de aanvragen.

Wordingsgeschiedenis

Bescherming en inpassing moeten op basis van RO-maatregelen gebeuren en maken derhalve geen deel uit van de programma-aanpak. De programma-aanpak biedt, met een lagere prioriteit, wel ruimte voor aanvullende maatregelen, zoals het verbeteren van de toegankelijkheid door het stimuleren van voorlichting en educatie, en door het versterken van fysieke toegankelijkheid (paden, infoborden).

Landschapselementen en -structuren

De basis wordt gevormd door goed RO-beleid en past derhalve niet binnen de programma-aanpak. Dat geldt, met een hoge prioriteit, wel voor aanvullende initiatieven op het gebied van innovatieve vormen van landschapsbeheer en het behoud en functioneel gebruik van dit culturele erfgoed.

Het verbeteren van de toegankelijkheid door het stimuleren van voorlichting en educatie, en door de fysieke toegankelijkheid (paden, infoborden) te versterken past eveneens binnen de programma-aanpak, zij het dat de prioriteit afhankelijk is van de mate waarin wordt bijgedragen aan het versterken van natuur- en landschapswaarden.

Bebouwing

Binnen de programma-aanpak is ruimte voor innovatieve vormen van herstel en accentuering van karakteristieke bebouwing, zij het (doorgaans) met een lagere prioriteit, omdat de bijdrage aan het versterken van natuur- en landschapswaarden niet of in geringe mate aanwezig is. De toegankelijkheid wordt verbeterd door het stimuleren van voorlichting en educatie, en door de fysieke toegankelijkheid (routes, infoborden) te versterken.

stand van zaken

Visserij

De visserij kan een grote bijdrage leveren aan het imago van het Waddengebied, maar staat als sector vrijwel geheel los van (overige) activiteiten in haar directe omgeving, met inbegrip van de toeristische sector.

Havenactiviteiten

De grotere (industrie)havens zijn niet meer vrij toegankelijk. Het maritieme karakter en de levendigheid zijn alleen nog te vinden in de niet-stedelijke havens. De relatie tussen de oude havens en de zee is vervaagd.

Landbouw

De landbouw is de belangrijkste actor om het landschap open te houden en de (in het cultuurlandschap liggende) landschapselementen in stand te houden. Schaalvergroting en intensivering, gecombineerd met onvoldoende instrumenten om landschapsbeheer als (neven)taak uit te voeren leiden tot een spanningsveld waarbinnen landschappelijke kwaliteiten onder druk staan.

Cultuur, evenementen

In het Waddengebied wordt een aantal bijzondere festiviteiten en culturele activiteiten georganiseerd, zoals de Haven- en Visserijdagen, Oerol op Terschelling en dansfestival Op Roakeldais in Warffum.

streefbeeld

Visserij

De visserij heeft een zichtbare positie ingenomen in de sociaal-economische activiteiten in kustplaatsen en levert daarmee een positieve bijdrage aan het imago van het Waddengebied, de levendigheid in kustplaatsen en het imago van de sector.

Een deel van de vissers is tevens actief in de toeristische sector.

Toeristen kunnen mee met een visserskotter en in de kleine vissershaventjes kan vis door toeristen en bewoners van de vissers worden gekocht (eventueel via een veiling bij afslag).

Havenactiviteiten

De levendigheid van de havens is versterkt door een deel van de havenactiviteiten weer in de stad te brengen. De relatie stad-zee is versterkt en daarmee de aantrekkingskracht op recreatie en toerisme. De kleine havens en de haven van Harlingen zijn gespecialiseerd in visserij en toerisme en de combinatie daarvan. Het nautische en maritieme karakter en verleden van de havens is versterkt en geaccentueerd.

Landbouw

Door gericht stimuleringsbeleid is er een proces van kavelruil uitgevoerd. In de meer kleinschalige en kwetsbare gebieden is de landbouw mede gericht op taken op het gebied van natuur- en landschapsbeheer, terwijl in de andere gebieden ruimte is gegeven aan schaalvergroting. Beide typen bedrijven slagen er in het positieve imago van het Waddengebied te vermarkten en hebben zich meer en meer toegelegd op de productie van kwaliteitsproducten met een Waddenkeurmerk en daarnaast op streekproducten.

Cultuur, evenementen

Naast de al bestaande festiviteiten is het aantal bijzondere festiviteiten als oogst- en havenfeesten en culturele activiteiten in aantal sterk toegenomen. Vooral in de zomer zijn er veel culturele/historische en Waddenidentiteitsgerelateerde evenementen.

programma-aanpak

Visserij

In de streefbeelden voor de visserij en recreatie en toerisme nemen de visserij-activiteiten een belangrijke plaats in. In de programma-aanpak ligt die prioriteit lager, omdat deze initiatieven niet zondermeer bijdragen aan het versterken van natuur- en landschapswaarden. Als (noodzakelijk) onderdeel van een integraal plan van aanpak voor de transitie van de visserij kan de prioriteit aanmerkelijk toenemen.

Havenactiviteiten

Voor innovatieve manieren om de havens te verlevendigen via toeristische visserij-activiteiten dan wel via het nautische en maritieme karakter/verleden biedt de programma-aanpak ruimte, zij het met een lagere prioriteit, omdat projecten in veel gevallen niet zullen bijdragen aan het vergroten of versterken van natuur- en landschapswaarden.

Landbouw

Het aanjagen van innovatieve vormen van landschaps- en biodiversiteitsbeheer heeft binnen de programma-aanpak een hoge prioriteit. Ook voor de ontwikkeling van innovatieve streekproducten biedt de programma-aanpak ruimte, maar alleen de projecten die zullen bijdragen aan het vergroten of versterken van natuur- en landschapswaarden, krijgen een hogere prioriteit.

Cultuur, evenementen

In het kader van de toeristisch-recreatieve ontwikkeling van het Waddengebied kan (als onderdeel van een ruimer opgezet haalbaarheids-onderzoek) het stimuleren van samenwerkingsvormen die zich richten op het realiseren van een culturele Waddenagenda worden meegenomen binnen de programma-aanpak. Alleen projecten die bijdragen aan het vergroten of versterken van natuur- en landschapswaarden, krijgen een prioriteit. Voor de exploitatie van afzonderlijke evenementen biedt de programma-aanpak geen ruimte. Evenementen moeten zichzelf bedruipen of moeten worden gefinancierd uit culturele fondsen e.d.

leefbaar Waddengebied/ economische activiteiten

Het programma 'leefbaar Waddengebied' zet in op versterking van de leefbaarheid door het stimuleren van duurzame economische ontwikkelingen en het verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving. Verbetering van het voorzieningenniveau speelt als factor eveneens een belangrijke rol in de leefbaarheid, maar is in het programma en de programma-aanpak niet meegenomen, omdat het realiseren van voorzieningen niet is gezien als een specifieke activiteit die vanuit het Waddenfonds kan worden gestimuleerd. Dat laat overigens onverlet dat maatregelen met een positief effect op de werkgelegenheid wel degelijk kunnen bijdragen aan de instandhouding of verbetering van het voorzieningenniveau.

Het programma 'leefbaar Waddengebied' is in het navolgende uitgewerkt voor de economische sectoren die het meest kenmerkend zijn voor het Waddengebied, dan wel de grootste betekenis hebben voor de werkgelegenheid.

stand van zaken

recreatie en toerisme

Economie eilanden

Recreatie en toerisme (R&T) is de economische sector die bepalend is voor de werkgelegenheid. Op de eilanden is niet of nauwelijks ruimte voor verdere (kwantitatieve) groei van het verblijfstoerisme. De beschikbare overnachtingscapaciteit in de vorm van zomerhuisjes neemt af.

De economische betekenis van het dagtoerisme is vrij stabiel. De omvang verschilt per eiland en is sterk afhankelijk van bereikbaarheid en reistijd.

Natuur en landschap eilanden

Rust, ruimte en natuur zijn naast het strand de belangrijke motieven voor het eilandbezoek, die tegelijkertijd door dat recreatieve medegebruik (kunnen) worden bedreigd, bijvoorbeeld door een hogere gebruiksintensiteit of door gebruik in andere (voor natuurwaarden kwetsbare) perioden.

De verblijfsrecreatie heeft behoefte aan extra ruimte. Een aantal verblijfsrecreatieve voorzieningen is gelokaliseerd in gebieden met hoge potentiële natuurwaarden.

Economie vastelandskust

Ondanks een bovengemiddelde groei is de betekenis van de R&T-sector beperkt. De ontoereikende ontsluiting van landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten, het ontbreken van 'sterke merken' en het gebrek aan clustering en samenwerking spelen hierin een rol.

streefbeeld

recreatie en toerisme

Economie eilanden

De werkgelegenheid en economische betekenis van recreatie en toerisme heeft zijn koppositie behouden, o.a. door seizoensverbreding en de ontwikkeling van kortdurende arrangementen. Door een sterke samenwerking tussen de ondernemers op de eilanden en de vastewal zijn korte verblijven en het dagtoerisme toegenomen.

Natuur en landschap eilanden

In de R&T-sector is het ecotoerisme sterk ontwikkeld. De sector is daartoe vormen van samenwerking aangegaan met de terreinbeheerders. Door de verdere ontwikkeling van het gastheerschap bij de terreinbeheerders dragen activiteiten in het kader van voorlichting en educatie (v&e) tegelijkertijd in hoge mate bij aan zowel het verminderen van de druk op natuurwaarden als het bieden van extra handvatten om maximaal te kunnen genieten van natuur- en landschapswaarden. Door uitruil tussen natuur- en recreatieterreinen is niet alleen de beschikbare ruimte voor verblijfsrecreatie iets toegenomen, maar zijn ook de natuurwaarden versterkt.

Economie vastelandskust

Aan de vastelandskust is een samenhangend aanbod van recreatieve voorzieningen gerealiseerd, met o.a. enkele grootschalige thematische trekpleisters met daarbinnen een fijnmazig netwerk van kleinschalige voorzieningen met accommodatiekernen, die aansluit bij de identiteit van het gebied en deze waar mogelijk benadrukt. De sector is daardoor (mede) drager geworden van de instandhouding van natuur, landschap en cultuurhistorie. De verbindingen met de eilanden zijn verbeterd waardoor meer eilandtoeristen ook een dagje "kust" meepakken en vice versa. E.e.a. heeft geleid tot een groei van de economische betekenis van recreatie en toerisme voor de vastelandskust.

programma-aanpak

recreatie en toerisme

Economie eilanden

Recreatie en toerisme en natuur zijn op de eilanden zo sterk verweven, dat verreweg de meeste initiatieven een directe doorwerking hebben op natuur- en landschapswaarden. Binnen de programma-aanpak wordt een hoge prioriteit toegekend aan het stimuleren van de ontwikkeling van toeristisch-recreatieve producten die de Waddenidentiteit benutten en versterken en tevens de (bestaande) druk op natuur- en landschapswaarden verminderen.

Natuur en landschap eilanden

Binnen de programma-aanpak wordt een hoge prioriteit toegekend aan aanvragen die gericht zijn op het optimaliseren van de relatie tussen recreatie en toerisme en natuur, zowel op het gebied van feitelijke (fysieke) projecten als op het gebied van de bewustwording (bijvoorbeeld in de vorm van voorlichting en educatie).

Economie vastelandskust

De ontwikkeling van de R&T-sector vereist een aantal forse (particuliere) investeringen, die vooral effect sorteren als ze in onderlinge samenhang tot stand komen. De werkelijke kansen zullen naar verwachting eerst in een haalbaarheidsonderzoek moeten worden uitgewerkt alvorens investeerders bereid zullen zijn in een dergelijke ontwikkeling te participeren. De programma-aanpak kent een hoge prioriteit toe aan initiatieven waarmee in de vorm van een (haalbaarheids)onderzoek in beeld wordt gebracht welke economische kansen een dergelijke ontwikkeling biedt en welke betekenis deze kan hebben voor het behoud en de ontwikkeling van natuur, landschap en cultuurhistorie. Het stimuleren van de verbetering van de ontsluiting en toegankelijkheid (voorlichting, educatie, bebording en eventueel uitbreiding van voet- en wandelpaden en marketingstructuur) van de landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten vergroot de aantrekkelijkheid van het gebied voor recreatie en toerisme, en krijgen binnen de programma-aanpak een prioriteit, voorzover dergelijke ontwikkelingen bijdragen aan het vergroten en versterken van deze waarden.

stand van zaken

recreatie en toerisme

Identiteit en cultuurhistorische waarde van havens

De relatie tussen de vastelandskust en de zee is vervaagd door het verdwijnen of naar de randen van havenplaatsen dirigeren van havenactiviteiten. Gevolg daarvan is dat de identiteit en de cultuurhistorische banden tussen de zee en de havens verzwakken en in het verlengde daarvan ook de aantrekkingskracht voor bezoekers.

visserij

Visserij en natuur

De Waddenzeevisserij ontwikkelt zich wel in de richting van een meer duurzame visserij, maar het uiteindelijk beoogde einddoel is onvoldoende duidelijk. Bodemberoerende visserij komt nog voor. Geïntegreerde visserij, gericht op een beter beheer van visbestanden komt langzaam op gang. De mosselzaadvisserij is bezig met een transitie naar een niet bodemberoerende visserij, met de dreiging van landschapsvervuiling door grote oppervlakten MZI's in de Waddenzee.

De garnalenvisserij is eveneens actief op het gebied van verduurzaming met het doorlopen van het proces van de MSC-certificering.

Havens en economie

De economische betekenis van de visserij is beperkt en nog steeds afnemend. Dat geldt voor de directe, maar eveneens voor de indirecte werkgelegenheid. Aan de wal is de potentiële bijdrage van de visserij aan het imago van het Waddengebied en aan de levendigheid van de havens nagenoeg geheel verdwenen.

streefbeeld

recreatie en toerisme

Identiteit en cultuurhistorische waarde van havens

Een aantal grote en kleine kustplaatsen heeft de historische relaties met de zee versterkt of hersteld, waardoor weer levendigheid in oude binnen- en buitenhavens is gevaren, met een grote aantrekkingskracht op toeristen. De Waddenzeevisserij is ingebed in het gebiedsgerichte beleid, en bepaalt mede het straatbeeld in de havens, o.a. in de vorm van verhandel en kleine restaurants. Verder zijn op verschillende plaatsen binnenhavens weer in gebruik genomen als aanlegplaats voor toeristische boten en vissersschepen. De levendigheid in de havens wordt verder versterkt door de combinatie met culturele activiteiten.

visserij

Visserij en natuur

De intensiteit van de visserij is in evenwicht met de draagkracht van de Waddenzee, o.a. door de ontwikkeling van de geïntegreerde visserij. De bodemberoerende visserij is afgebouwd en vormt geen beletsel voor de ontwikkeling van het Waddenecosysteem. MZI's verblijven nog maar een korte periode in de Waddenzee. Zodra er voldoende mosselzaad is ingevangen, worden de installaties naar opgroeigebieden buiten de Waddenzee getransporteerd, d.w.z. deels in de Noordzee, maar ook voor een deel op het vasteland in aquacultures.

Een deel van de vissers bevest deels commercieel en deels beheermatig bestanden van exoten, met name van de Japanse oester.

Havens en economie

De visserij neemt een herkenbare en gewaardeerde plaats in in de beleving(swaarde) van het Waddengebied, met een sterke bijdrage aan 'echtheid', identiteit, bedrijvigheid en eetcultuur. De omschakeling naar geïntegreerde en kleinschalige vormen van visserij in combinatie met de verbreding van activiteiten (voorlichting, excursies, sportvisserij, verhandel) en de versterkte relatie met toeleverende bedrijvigheid ligt de werkgelegenheid in de visserij op een stabiel niveau. De Waddenzeevissers zijn overstapt op het gebruik van biobrandstof.

programma-aanpak

recreatie en toerisme

Identiteit en cultuurhistorische waarde van havens

Het versterken van de relatie havens-zee in combinatie met culturele activiteiten vormt een belangrijk onderdeel van het streefbeeld leefbaar Waddengebied. Binnen de programma-aanpak ligt de prioriteit lager, omdat projecten in veel gevallen niet bijdragen aan het vergroten of versterken van natuur- en landschapswaarden.

visserij

Visserij en natuur

De transitie van de Waddenzeevisserij, zoals geschetst in 'Natuurlijk vissen op de Waddenzee'⁵, heeft een rechtstreekse sterke positieve invloed op de natuurwaarden van de Waddenzee. De programma-aanpak kent een hoge prioriteit toe aan het stimuleren van de transitie, die overigens ook voor een belangrijk deel tot stand moet worden gebracht op basis van het reguliere natuur- en visserijbeleid en het gebiedsgerichte beleid. De transitie omvat ook de verbreding van de visserij naar verwante activiteiten (verhandel, toelevering, horeca), het vermarkten van streekgebonden visproducten en nieuwe activiteiten zoals sportvissen en andere op toerisme gerichte activiteiten. Als afzonderlijke initiatieven dragen dergelijke projecten niet zondermeer bij aan het versterken van natuur- en landschapswaarden, waardoor ze in de programma-aanpak een lagere prioriteit krijgen. Als (noodzakelijk) onderdeel van een integraal plan van aanpak van de transitie van de visserij kan de prioriteit aanmerkelijk toenemen.

Havens en economie

In het streefbeeld voor de visserij en recreatie en toerisme nemen de visserij-activiteiten een belangrijke plaats in. In de programma-aanpak scoort de prioriteit lager, omdat deze initiatieven niet zondermeer bijdragen aan het versterken van natuur- en landschapswaarden. Als (noodzakelijk) onderdeel van een integraal plan van aanpak van de transitie van de visserij kan de prioriteit aanmerkelijk toenemen.

⁵ Advies Raad voor de Wadden over duurzame Waddenzeevisserij, 2007/04

stand van zaken

landbouw

Natuur en landschap

Als grootste ruimtegebruiker speelt landbouw een belangrijke rol in de openheid van het landschap, die van oudsher per regio vaak nog extra gebiedseigen kenmerken vertoont, bijvoorbeeld in boerderijvormen. Door schaalvergroting en toenemende eenvormigheid staan regiospecifieke kenmerken onder druk. Daarnaast is er ook een groep landbouwondernemers die in toenemende mate gericht is op verbreding van de landbouw in de vorm van bijvoorbeeld landschaps- en natuurbeheer of de productie van duurzame energie.

Economie en werkgelegenheid

De bijdrage van de landbouw aan de werkgelegenheid neemt geleidelijk af.

streefbeeld

landbouw

Natuur en landschap

In een aantal gebieden - in de Waddenregio en op de eilanden - met kwetsbare landschappen en natuur zijn taken op het gebied van natuur- en landschapsbeheer in de bedrijfsvoering opgenomen. Datzelfde geldt voor de laaggelegen gebieden, waar de landbouw is geëxtensiveerd en de functies landbouw, natuur en waterberging worden gecombineerd. In de meer grootschalige landschappen is de schaalvergroting doorgezet. In zijn totaliteit heeft de landbouw in het Waddengebied een Waddenvignet ingesteld, dat borg staat voor duurzame landbouw en dat toegang biedt om te produceren voor het exclusieve Waddenkeurmerk. Nagenoeg alle bedrijven hebben zich bij deze ontwikkeling aangesloten.

Economie en werkgelegenheid

De afname van de bijdrage van de landbouw aan de werkgelegenheid is gestopt.

programma-aanpak

landbouw

Natuur en landschap

Het behouden van de kwaliteit van het landschap is in de eerste plaats een reguliere taak, die op basis van RO-maatregelen wordt gereguleerd. De programma-aanpak biedt, met hoge prioriteit ruimte om aanvullend zaken aan te pakken die verder gaan dan de reguliere taak. De ontwikkeling van een Waddenvignet en het opzetten van een marketingstructuur spelen een belangrijke rol in het streefbeeld, en krijgen, afhankelijk van de bijdrage aan het versterken van natuur- en landschapswaarden, een mogelijke prioriteit.

Verbetering van de kwaliteit van het milieu door verminderde emissie van nutriënten en verontreinigende stoffen vormt een essentieel onderdeel van het streefbeeld, maar valt onder regulier beleid en wordt derhalve niet vanuit het programma ondersteund, tenzij er aantoonbaar sprake is van een effect van een ruimtelijk gezien specifieke lokale bron op specifieke lokale natuurwaarden.

Economie en werkgelegenheid

Initiatieven die inzetten op behoud van werkgelegenheid leveren geen bijdrage aan het versterken van natuur- en landschapswaarden en krijgen derhalve binnen de programma-aanpak een lagere prioriteit.

stand van zaken

havengebonden activiteiten

Havens en economie

De havenactiviteiten leveren een forse bijdrage aan de werkgelegenheid. Samenwerking tussen de Waddenzeehavens komt maar spaarzaam van de grond, waardoor ook specialisatie per haven niet planmatig wordt ingevuld.

Effecten op natuur en milieu

De economische activiteiten in de havengebieden voldoen aan de wet- en regelgeving op het gebied van emissies. De bereikbaarheid van havens wordt gegarandeerd door het regelmatig baggeren van vaargeulen. Het baggeren en storten van baggerspecie draagt bij aan de vermindering van het doorzicht in de waterkolom.

overige bedrijvigheid

Werkgelegenheid en economie

Kleinschalige (mkb-)activiteit draagt bij aan de lokaal verzorgende werkgelegenheid en evenzo voorzieningenniveau.

Natuur en landschap

Kleine bedrijven zijn voor een deel gehuisvest op bedrijventerreinen bij dorpen en steden, maar ook voor een deel in vrijgekomen agrarische gebouwen in het buitengebied.

streefbeeld

havengebonden activiteiten

Havens en economie

De Waddenzeehavens opereren onder de gezamenlijke vlag 'Waddenzeehaven Nederland'. Door de samenwerking is de specialisatie per haven sterk ontwikkeld, waardoor de afzonderlijke havens in staat zijn havenfaciliteiten op een kwalitatief hoog niveau te leveren. De concurrentiepositie van het Waddengebied is hierdoor versterkt.

Effecten op natuur en milieu

Door havenspecialisatie is de noodzaak om te baggeren aanzienlijk verminderd. De natuurlijke diepte van de vaargeulen is medebepalend geweest voor de keuzes die zijn gemaakt met betrekking tot de specialisatie. Daarnaast zijn de technieken voor baggeren en storten van baggerspecie verbeterd, waardoor er minder zwevend slib vrijkomt.

Veediensten zijn overgegaan op het gebruik van minder diep stekende schepen en het standaard gebruik van schone brandstof.

overige bedrijvigheid

Werkgelegenheid en economie

Mkb is en blijft een belangrijke motor van de lokale economie en levendigheid in de perifere gebieden.

Natuur en landschap

Kleine bedrijven spelen een grote rol in de levendigheid van het platteland en in de instandhouding van karakteristieke (agrarische) gebouwen in het buitengebied.

programma-aanpak

havengebonden activiteiten

Havens en economie

De invulling van de samenwerking op het gebied van havenspecialisatie heeft een grote sociaal-economische impact. Ter onderbouwing is het noodzakelijk een of meerdere haalbaarheidsonderzoeken uit te voeren. Binnen de programma-aanpak wordt een hoge prioriteit toegekend aan de uitvoering van een dergelijk onderzoek, omdat de uitkomst ervan bij kan dragen aan het versterken van natuur- en landschapswaarden. Concrete vervolgpacten vallen niet zondermeer binnen de programma-aanpak; de prioriteit die aan deze uitvoeringsprojecten kan worden toegekend hangt af van de directe bijdrage die daarmee wordt geleverd aan het versterken van natuur- en landschapswaarden, dan wel de bijdrage aan het verduurzamen van economische activiteiten.

Effecten op natuur en milieu

Het onderzoek naar de mogelijkheden voor havenspecialisatie past met een hoge prioriteit binnen de programma-aanpak, omdat daaruit maatregelen kunnen voortvloeien die leiden tot versterking van natuur- en landschapswaarden. Ook hier geldt dat de hoge prioriteit niet zondermeer geldt voor vervolgpacten. De uitvoering van pilots op het gebied van milieuvriendelijk baggeren hebben wel een hoge prioriteit, maar stimuleringsmaatregelen voor het gebruik van schone brandstof en het verduurzamen van veerboten, dragen niet zondermeer bij aan het versterken van natuur- en landschapswaarden en kunnen daardoor een lagere prioriteit krijgen.

overige bedrijvigheid

Werkgelegenheid en economie

De belangrijke rol van deze activiteiten in het streefbeeld laat onverlet dat de prioriteit binnen de programma-aanpak in de meeste gevallen lager zal zijn door het ontbreken van een directe relatie met de versterking van natuur- en landschapswaarden.

Natuur en landschap

De belangrijke rol van deze activiteiten in het streefbeeld laat onverlet dat de prioriteit in de programma-aanpak in de meeste gevallen lager zal zijn door het ontbreken van een directe relatie met de versterking van natuur- en landschapswaarden.

veilig Waddengebied

Het programma 'veilig Waddengebied' is beperkt van omvang, omdat een deel van de (mogelijke) ontwikkelingen inmiddels in een regulier beleidstraject wordt opgepakt (kustveiligheid, klimaatverandering), of omdat noodzakelijke maatregelen de reikwijdte van het Waddenfonds ver overstijgen, of omdat problemen alleen door het treffen van maatregelen op mondiale schaal effectief kunnen worden aangepakt (dubbelwandige tankers). In het navolgende is de gevolgte gedachtelijng uitgewerkt.

stand van zaken

Veiligheid en klimaatverandering

De zeekeringen zijn nog niet allemaal op Deltahoogte. Er wordt volop nagedacht hoe moet worden omgegaan met de effecten van de verwachte zeespiegelstijging.

Verontreinigingen

De waterkwaliteit van de Waddenzee is matig. Het water dat de Waddenzee instroomt, bevat teveel nutriënten en milieuvreemde stoffen en is te troebel met negatieve effecten voor het Waddenecosysteem.

Klimaatverandering watertemperatuur

De gemiddelde jaartemperatuur van het water in de Waddenzee is de laatste decennia licht gestegen. Een verdere stijging wordt verwacht.

Milieurampen

Er varen op jaarbasis duizenden olie- en chemicaliëntankers en containerschepen met gevaarlijke stoffen over de vaarroutes ten noorden van de Waddeneilanden. Een ongeluk à la de Prestige is niet uitgesloten en kan tot een zeer grote olieverontreiniging in de Waddenzee en de Noordzeekustzone leiden.

Industriële activiteiten kustgebied

De industrie in het Waddengebied, waaronder de chemische industrie in Delfzijl, voldoet aan de reguliere veiligheids- en milieueisen met een zeer kleine kans op calamiteiten.

Port security

Door maatregelen voor port security zijn delen van de havens afgeschermd en niet voor het publiek toegankelijk. Het doel is de havens te beveiligen tegen menselijke bedreigingen zoals terrorisme.

streefbeeld

Veiligheid en klimaatverandering

De kennis over de effecten van klimaatverandering op de zeespiegel is toegenomen. Er zijn maatregelen genomen om de zeespiegelstijging zoals voor 2100 verwacht op te vangen zowel in de vorm van een versterkte zeewering alsook aanpassingen aan klimaatveranderingen.

Verontreinigingen

De waterkwaliteit in de Waddenzee is als gevolg van de uitvoering van generiek beleid toereikend voor het goed functioneren van het Waddenecosysteem; de helderheid van het water is toegenomen door de introductie van nieuwe technieken voor zandsuppleties en het storten van baggerspecie.

Klimaatverandering watertemperatuur

De kennis over de effecten van klimaatverandering op de watertemperatuur is toegenomen. Wereldwijd zijn hiertegen maatregelen getroffen.

Milieurampen

Olietankers en containerschepen zijn veiliger geworden. Vrijwel alle olietankers zijn de laatste decennia dubbelwandig geworden. De bestrijdingscapaciteit (ruiming en detergenten) is vergroot en wordt slimmer ingezet.

De Eemshaven is speciaal geëquipeerd als 'place of refuge' voor ramptankers. Hetzelfde geldt voor Den Helder.

Industriële activiteiten kustgebied

De veiligheids- en milieueisen zijn scherper dan in 2009, als gevolg van regulier Europees en nationaal beleid.

Port security

De havens zijn slimmer beveiligd waarbij de toegankelijkheid redelijk gewaarborgd is gebleven.

programma-aanpak

Veiligheid en klimaatverandering

Veiligheid tegen overstromingen betreft regulier beleid en past niet binnen de programma-aanpak. Maatregelen op het gebied van natuur en landschap, die bijdragen aan het versterken van de veiligheid of adaptatie aan klimaatverandering passen wel binnen het programma, zij het dat de prioriteit afhangt van de mate waarin wordt bijgedragen aan het versterken van natuur- en landschapswaarden.

Verontreinigingen

Het verbeteren van de (chemische) waterkwaliteit is regulier beleid dat de reikwijdte van het Waddenfonds overstijgt en daarom niet is opgenomen in de programma-aanpak (zie natuurlijk Wadengebied). Kennisontwikkeling op het gebied van de rol van het lichtklimaat in het functioneren van het Waddenecosysteem en de betekenis van de verschillende factoren die bijdragen aan hoge concentraties zwevend stof, passen wel in de programma-aanpak.

Klimaatverandering watertemperatuur

Het tegengaan van effecten van klimaatverandering op de watertemperatuur is regulier beleid dat de reikwijdte van het Waddenfonds overstijgt en daarom niet in de programma-aanpak is opgenomen.

Milieurampen

Het veiliger maken van tankers en containerschepen overstijgt de reikwijdte van het Waddenfonds en is niet opgenomen in de programma-aanpak. Deze zaken kunnen alleen op basis van reguliere (wereldwijde) afspraken worden gerealiseerd. De programma-aanpak biedt wel ruimte voor additioneel onderzoek naar de gevolgen van olie en chemicaliën op droogvallende platen en de daaruit voortvloeiende verbetering van de bestrijding van olie en chemicaliën, omdat dit wel rechtstreeks bijdraagt aan het versterken van natuur- en landschapswaarden en bovendien waddenspecifiek is. Mogelijkheden voor het realiseren van safe havens vallen niet binnen het programma, maar moeten op basis van regulier beleid worden gerealiseerd.

Industriële activiteiten kustgebied

De programma-aanpak biedt geen ruimte voor dergelijke initiatieven, het betreft regulier generiek beleid.

Port security

Port security valt onder het reguliere beleid. Binnen de programma-aanpak is hiervoor geen ruimte.

duurzame energie

Het programma 'duurzame energie' zet in op de ontwikkeling van het vasteland van Noord-Nederland tot proeftuin voor duurzame energie-ontwikkelingen, specifiek gericht op kennisontwikkeling en innovatie. Hierbij moet optimaal gebruik worden gemaakt van de aanwezige uitgebreide kennisinfrastructuur, waarbij wordt ingezet op de ontwikkeling van 'nieuwe', innovatieve energie-technologieën. Deze inzet op kennis en innovatie zal een aantrekkende werking hebben op de bedrijvigheid ten aanzien van energie-activiteiten in het gebied. Voor de eilanden wordt ingezet op de transitie naar zelfvoorzienendheid met betrekking tot energiegebruik, waarbij de potenties van energiebronnen als zon, getij en geothermie, die volop in het gebied aanwezig zijn, benut en ontwikkeld moeten worden. Op de Waddenzee wordt ingezet op het gebruik van duurzame brandstoffen voor alle vormen van scheepvaart. Tezamen zal dit bijdragen aan het imago van het Waddengebied als schone en duurzame regio. Voorwaarde is dat realisatie van de benodigde fysieke infrastructuur en afzetmogelijkheden op korte termijn door generiek beleid en de markt van de grond moet komen.

stand van zaken

Vasteland – Proeftuin duurzame energie

Ontwikkelingen op het gebied van energiewinning uit zon, getij, biomassa, zoet/zout en geothermie beginnen langzaam van de grond te komen.

Met name productiecombinaties met organische reststromen, bv. mest en algen, maar ook van niet-agrarische herkomst, gericht op duurzame energie-opwekking en hergebruik worden reeds op beperkte schaal toegepast/getest. Toepassingsmogelijkheden van niet-agrarische reststromen zijn technologisch nog beperkt.

Er worden in het gebied op kleine schaal gewassen geteeld voor de energieproductie. Dit betreft voornamelijk voedselgewassen als maïs en koolzaad.

Er is reeds een uitgebreid kennisnetwerk ten aanzien van energie en de agrarische sector aanwezig in het gebied.

Gebruik duurzame energie

Afzetmogelijkheden van duurzame energie, m.n. biogas, in het aardgasnetwerk zijn nog beperkt. Veel van de geproduceerde warmte (bv. bij vergisting) kan nog niet worden benut. Biogas wordt bij de pomp slechts zelden aangeboden. Combinaties van particuliere duurzame energieproducenten met lokale afnemers als woonwijken komt voorzichtig van de grond.

Grootschalig energiecluster

In de Eemsdelta bevindt zich een sterk en grootschalig energiecluster. Verduurzaming ervan is reeds ingezet, er zijn productie-installaties voor biobrandstoffen aanwezig en er zijn 2 energiecentrales gepland die deels biomassa bij gaan stoken. In Noordoost-Groningen bevindt zich een uitgebreid gascluster met bijbehorende kennis en infrastructuur.

Zelfvoorzienende eilanden

De eilanden zijn reeds druk doende met initiatieven gericht op de lokale opwekking van duurzame energie ten behoeve van de zelfvoorzienendheid.

streefbeeld

Vasteland – Proeftuin duurzame energie

Noord-Nederland is een proeftuin geworden voor duurzame energie-ontwikkelingen, gericht op kennisontwikkeling en innovatie. Het gebied heeft een vooraanstaande positie ingenomen in de ontwikkeling en het op praktijkschaal experimenteren van nieuwe technologische vindingen en innovaties op het terrein van de potentiële energiebronnen. Het (her)gebruik van biomassa voor energiedoelstellingen heeft een grote vlucht genomen. De agrarische sector in het Waddengebied speelt een belangrijke rol in de proeftuin bio-energie, waarin de sector nauw samenwerkt met instellingen en bedrijven die zich richten op innovaties op het gebied van duurzame energie. Biomassateelt voor energiedoelstellingen is vooral gericht op experimentele en innovatieve productiecombinaties en kennisontwikkeling en niet of nauwelijks op bulkproductie. Ook de benutting van niet-agrarische biomassa voor duurzame energietoepassingen is geoptimaliseerd.

Gebruik duurzame energie

De afzetmogelijkheden van alle in het gebied geproduceerde duurzame energie is gewaarborgd.

Zo wordt de door de agrarische sector geproduceerde warmte, electriciteit en het biogas geleverd aan het elektriciteits- en aardgasnetwerk en het gebiedsdekkende netwerk van biogas-afnamepunten voor de veerboten, de vissersvloot, maar ook voor het algemene wegverkeer en rechtstreeks aan lokale afnemers als woonwijken, voorzieningencentra of bedrijventerreinen. Alle scheepvaart op de Waddenzee vaart op duurzame energie.

Grootschalig energiecluster

De Eemsdelta heeft zich ontwikkeld en gespecialiseerd tot een knooppunt van duurzame energie-activiteiten gericht op grootschalige productie. De reeds aanwezige kennis en infrastructuur op het gebied van gas en elektriciteit zijn efficiënt en optimaal benut. Door de ruimtelijke clustering wordt de druk elders verminderd. Grootschalige biomassatransporten zijn hier geconcentreerd.

Zelfvoorzienende eilanden

De Waddeneilanden zijn in hoge mate zelfvoorzienend (waarvan tenminste 3 volledig) voor wat betreft hun energiebehoefte door o.m. gebruik te maken van zonne-energie, geothermie, vergisters en getijdenenergie.

aanpak

Vasteland – Proeftuin duurzame energie

Binnen de programma-aanpak past:

- het stimuleren van experimentele en innovatieve productietechnieken en –combinaties in combinatie met kennisontwikkeling ten aanzien van de in het gebied voorhanden zijnde vormen van duurzame energiedragers;
- het stimuleren van het opzetten van samenwerkingsverband(en) op het gebied van innovaties in duurzame energie.

Gebruik duurzame energie

De vergroting van de afzet- en transportmogelijkheden van duurzame energie (groot- en kleinschalig/centraal en decentraal) ten behoeve van de gebruikers in het gebied is een essentiële voorwaarde voor het bereiken van het streefbeeld, maar is in beginsel een bedrijfseconomische aangelegenheid die door de markt moet worden opgepakt en derhalve niet past binnen de programma-aanpak.

Grootschalig energiecluster

Realisatie van een grootschalig energiecluster in de Eemsdelta moet gebeuren op basis van de magneetwerking van het kenniscluster energie.

Grootschalige duurzame energieproductie is gewenst, maar moet gerealiseerd worden met behulp van regulier, nationaal beleid en financiering. Stimulering van de ontwikkeling van innovatieve technieken past wel binnen de programma-aanpak.

Zelfvoorzienende eilanden

Innovatie duurzame technologieontwikkeling ten behoeve van bijdrage aan lokale energiebehoefte en gericht op zelfvoorzienendheid van de Waddeneilanden past binnen de programma-aanpak.

7 TOT SLOT

De Raad adviseert de Minister om de voorgestelde programmatische aanpak als werkwijze te hanteren voor het Investeringsplan en het Uitvoeringsplan. De aanpak maakt het mogelijk om de door de Minister gewenste focus aan te brengen bij de verdeling van de middelen uit het Waddenfonds.

De aanpak is gebaseerd op een streefbeeld, uitgaande van de best beschikbare kennis, dat op een aantal punten nog om een nadere uitwerking vraagt. Het is wenselijk dat de streefbeelden periodiek worden geëvalueerd en zo nodig worden bijgesteld op grond van nieuwe wetenschappelijke inzichten of andere ontwikkelingen.

De evaluaties moeten naar het oordeel van de Raad na afloop van ieder uitvoeringsplan, dus iedere vijf jaar, plaatsvinden.

Het voorgestelde streefbeeld biedt handvatten voor de verdere ontwikkeling van een systeem van outputsturing. Vanwege de tijdsdruk om het advies voor 30 mei 2009 vast te stellen en vanwege nog niet vastgesteld regulier beleid (beheerplannen Natura 2000), is de Raad er niet meer in geslaagd om een dergelijk systeem van outputsturing nader uit te werken. De Raad is vanzelfsprekend bereid om – desgewenst – hierover alsnog aan de Minister te adviseren.

(BELANGRIJKSTE) GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Adviesgroep Waddenzeebeleid, Ruimte voor de Wadden, Den Haag 2004

Bakker, J.P. en T. Piersma, Restoration of intertidal flats and tidal marshes, in: Van Andel, J. en J. Aronson (eds), Restoration Ecology: The New Frontier, p. 174-192, Oxford 2005.

Bureau SAVE, Rampbestrijdingsplan Veerdiensten Waddenzee, Deventer 2007.

Centraal Bureau voor de Statistiek, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek, Natuurcompendium 2003, Natuur in cijfers, 2003.

Centraal Bureau voor de Statistiek, Milieu- en Natuurplanbureau, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Milieucompendium 2004, Milieu in cijfers, 2004.

Dijkema, K.S., A.S. Kers en W.E. van Duin 2009, Salt marshes: applied long-term monitoring, te publiceren in: Proceedings 12th Wadden Sea Symposium, Wilhelmshaven 2009.

Essink, K., et. al. (eds.), Wadden Sea Quality Status Report 2004, Wilhelmshaven 2005.

Gemeente Utrecht, Handleiding meetbare doelstellingen, Utrecht 2005, <http://www.utrecht.nl/images/Secretarie/Bestuursinformatie/Publicaties2005/HandleidingMeetbareDoelstelling.pdf>.

Heide, T. van der, et. al., Positive feedbacks in seagrass ecosystems: Implications for success in conservation and restoration. Ecosystems 2007, nr. 10, p. 1311-1322.

Kamminga, K.J. en W.J. van den Berg, Kansen voor regionale initiatieven in Noord-Nederland, Groningen 2007.

Lammerts, E.J. et. al., Het belang van ruimte- en tijdschalen voor ecologisch herstel van het kustlandschap, in: De Levende Natuur 2009, nr. 110, p. 158-163.

Ministerie van Economische Zaken en Samenwerkingsverband Noord-Nederland, Koers Noord: op weg naar pieken, Duurzame groei door omschakeling naar een kenniseconomie, 2007.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Zeehavens als Draaischijven naar Duurzaamheid, Beleidsbrief Duurzame Zeehavens, Den Haag 2008.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Planologische kernbeslissing Derde Nota Waddenzee, deel 4, 'Ontwikkeling van de wadden voor natuur en mens', Den Haag 2007.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Strategische milieubeoordeling Derde Nota Waddenzee, Eindrapport over de strategische milieubeoordeling van het concept deel 3 van de planologische kernbeslissing Derde Nota Waddenzee, Den Haag 2005.

Molen, D.T. van der, en R. Pot, Referenties en concept-maatlatten voor overgangs- en kustwateren voor de Kaderrichtlijn Water, update april 2006, STOWA-rapport nr. 2004-44A i.o.v. het Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Utrecht 2006.

Oost, A. en E.J. Lammerts (red.), Het Tij Geleerd, Achtergrondrapport, programma voor de uitwerking van herstelmaatregelen in het Waddengebied steunend op een onafhankelijke wetenschappelijke voorbereiding en begeleiding, 2007.

Planbureau voor de Leefomgeving, Natuurbalans 2008, Bilthoven 2008.

Planbureau voor de Leefomgeving, Noordzee en Waddenzee: natuur en beleid. Achtergrondrapport bij de Natuurbalans 2008, Bilthoven 2008.

RBO Rijn-Noord/Stuurgroep Water 2000+, Schoon en gezond water in Noord-Nederland, Implementatie Europese Kaderrichtlijn Water in de gebieden Nedereems, Rijn-Noord en Eems-Dollard, Beslisnota KRW/WB21, 2008.

Regionaal College Waddengebied, Léven in de Wadden, Beheer- en ontwikkelingsplan Waddengebied, Deel A, Leeuwarden 2008.

Regionaal Coördinatiecollege Waddengebied, Coördinatieplan voor de rampenbestrijding op de Waddenzee, Leeuwarden 2004.

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Nationale Milieuverkenning 5, 2000-2030, Bilthoven 2000.

Rijkswaterstaat, Om kwetsbare zee- en deltagebieden te beschermen, Capaciteitsnota 2006-2010, Hoe Rijkswaterstaat is voorbereid om olie en andere milieuverontreinigende stoffen op te ruimen, Den Haag 2006.

Silvis, H.J., et. al., De agrarische sector in Nederland naar 2020; Perspectieven en onzekerheden, LEI-rapport 2009-021, Den Haag 2009.

Vullings, L.A.E., Even afrekenen alstublieft!, Een studie naar het opzetten van afrekenbaar beleid met Agenda Vitaal Platteland als voorbeeld, WOt-studie nr. 7, Wageningen 2008.

Wortelboer-van Donselaar, P.M., en J. Kolkman (Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid), Samenwerking tussen zeehavens, Den Haag 2008.

Zoest, J. van, Effecten van openluchtrecreatie op natuurwaarden van de wadeneilanden, Een literatuurstudie i.o.v. Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee, Harlingen 1994.

BIJLAGEN

adviesaanvraag

40

**Ruimte en Milieu
Ministerie van Volkshuisvesting,
Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer**

> Retouradres Postbus 20951 2500 EZ Den Haag

Raad voor de Wadden
mevr. M. de Boer
Postbus 392
8901 BD Leeuwarden

Portefeuille Ruimte
Directie
Gebiedsontwikkeling
OR/Waddén
Rijnstraat 8
Postbus 20951
2500 EZ Den Haag
Interne postcode 370
www.vrom.nl

Contactpersoon
S. Wouda
T 070-339 30 94
M 06-15017616
F 070-339 12 00

Datum **05 MAART 2009**
Betreft **adviesaanvraag inzake het Waddenfonds**

Kenmerk
2009011353

Geachte mevrouw De Boer,

In het werkprogramma 2009 van de Raad voor de Wadden is een advies opgenomen inzake het Waddenfonds. Er zijn twee hoofdlijnen te onderscheiden. De inhoudelijke lijn is gericht op het opstellen van twee streefbeelden voor de natuur - en de sociaal-economische ontwikkelingen over een periode van 20 jaar. De instrumentele hoofdlijn is gericht op de vraag op welke wijze het Waddenfonds op de meeste efficiënte wijze ingezet kan worden.

Op korte termijn verzoek ik u een advies voor te bereiden gericht op een uitgangspunt dat beide streefbeelden bindt. Zoals vastgelegd in de pikb Derde Nota Waddenzee is de hoofddoelstelling voor de Waddenzee de duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap. Het uitgangspunt voor de economische activiteiten die subsidie ontvangen uit het Waddenfonds is derhalve dat deze dienen bij te dragen aan een vermindering van de druk op de natuur. Ik verzoek u in een kort advies een nadere onderbouwing van dit uitgangspunt op te stellen.

Ik verzoek u het advies voor eind mei van dit jaar aan mij uit te brengen, d.w.z. voordat de Toogdag plaatsvindt op 30 mei 2009 en voordat het nieuwe Uitvoeringsplan van het Waddenfonds door het RCW vastgesteld gaat worden.

Hoogachtend,
De minister van Volkshuisvesting,
Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer,

Dr. Jacqueline Cramer

RAAD

Mevr. M. (Margreeth) de Boer *voorzitter*

Prof.dr. J.P. (Jan) Bakker *beheer natuurterreinen*

Ir. R. (Rindert) Dankert *plattelandontwikkeling en landbouw*

Prof.dr. F. (Fred) Fleurke *openbaar bestuur*

Prof.dr.dr.s. H. (Henk) Folmer *relaties economie en ecologie*

Dr. W.P. (Wim) Groenendijk *(duurzame) energie*

Prof.dr. V.N. (Victor) de Jonge DSc *ecosysteem*

Mevr. drs. J.D. (José) Kimkes *sociaal-economische bedrijvigheid*

Drs. M.J. (Martinus) Kusters *recreatie en toerisme*

Ing. J.K. (Johan) Nooitgedagt *waddevisserij*

Mevr. dr.ir. E.C.M. (Elisabeth) Ruijgrok *belevingswaarde*

Drs. M. (Meindert) Schroor *menswetenschappen*

Mevr. mr. S.M.A. (Susanna) Twickler *juridische kennis*

Drs. W. (Pim) Visser *sociaal-economische bedrijvigheid*

SECRETARIAAT

Mevr. mr. J. (Jacoba) Westinga *secretaris*

Ir. R. (Roel) de Jong *projectmanager tevens plaatsvervangend secretaris*

Mr. dr. P. (Peter) Mendelts *senior projectleider*

Mevr. drs. L.H. (Lisa) Gordeau *beleidsmedewerker/projectleider*

Drs. G.J. (Gelij) Werner *beleidsmedewerker*

Mevr. F.S. (Foke) Zijlstra *senior medewerker bedrijfsbureau*

Mevr. M.J. (Mia) van Raamsdonk *medewerker bedrijfsbureau*

ADVIEZEN 2003

2003/01

"Duurzaam duurt het langst": advies over duurzame Waddenvisserij

2003/02

PSSA: "niet de letter maar de geest"

2003/02

Advice concerning the Wadden Sea as a PSSA

2003/03

Communicatie bekeken: "the coming-out of KCOW"

2003/04

Integraal kustbeleid; meer dan veilig – Advies over de ontwerp Beleidslijn voor de kust

ADVIEZEN 2004

2004/01

"Duurzaam duurt het langst – II": Naar een nieuw schelpdiervisserijbeleid voor de Waddenzee

2004/02

Reactie op het advies van de Adviesgroep Waddenzeebeleid

2004/03

Rampenplan Waddenzee

2004/04

Notitie Stappenplan Servicepunt Handhaving Waddenzee (Seph-W)

2004/05

Risicoanalyse Waddenzee – Een samenhangend overzicht

2004/06

Natuur- en landschapsgrenzen, monitoring, kennisaudit en Waddenacademie

2004/07

Europese Kaderrichtlijn Water

ADVIEZEN 2005

2005/01

Trilateraal voor de Toekomst: naar een versterkte trilaterale samenwerking

2005/01

Trilateral for the Future: towards a stronger trilateral partnership

2005/02

Duurzaam Sociaal-Economisch Ontwikkelingsperspectief voor het Waddengebied (SEOW)

2005/03

Investeringsplan Waddenfonds

2005/04

Werken aan Wadden-weten; welke rol kan een Waddenacademie spelen?

2005/05

Natuurlijk gezag, een bestuurlijk model voor de Waddenzee
Gezamenlijk uitgebracht met de Raad voor het openbaar bestuur

ADVIEZEN 2006

2006/01

Pkb Waddenzee
beleidsinstrument in blesuretijd

2006/02

Uitvoeringsplan Waddenfonds (briefadvies)

2006/03

Concept Convenant Vaarrecreatie Waddenzee

ADVIEZEN 2007

2007/01

Naar en sterk en houdbaar B&O-plan
Beheer- en Ontwikkelingsplan voor de Waddenzee

2007/02

Duurzame ontwikkeling van het potentieel van de zee
Gezamenlijk uitgebracht met de Raad voor het Landelijk Gebied,
de Raad voor Verkeer en Waterstaat en de VROM-raad

2007/03

Natuurgrenzen voor dagelijks gebruik

2007/04

Natuurlijk vissen op de Waddenzee

ADVIEZEN 2008

2008/01

Wind oogsten met blikvangers? (briefadvies)

2008/02

Zoet-zout; kansen voor herstel van zoet-zoutovergangen
in het Waddengebied

2008/03

Kaderrichtlijn Water (briefadvies)

2008/04

Het Waddengebied als proeftuin voor biomassa

2008/05

Identiteit als troef: Waddenlandschap vol verrassingen
'Recreatie en toerisme in het Waddengebied' (analyserapport behorende bij
advies 2008/05)

ADVIEZEN 2009

2009/01

Wadden en klimaat; aanzet uitwerking Deltacommissie (briefadvies)

2009/02

Wadden Sea Plan

OVERIGE PUBLICATIES

2003

'Slimmer omgaan met kennis en onderzoek in het Waddengebied',
symposiumverslag en toespraken ter gelegenheid van het afscheid van de
WaddenAdviesRaad en zijn voorzitter, Siepie de Jong en de installatie van de
Raad voor de Wadden

2005

'Waddenfonds', verslag van de conferentie van 14 november 2005

2006

Evaluatie eerste zittingsperiode Raad voor de Wadden 2003 - 2006

2008

Waddenzee-Waddenland, historische verkenningen rond de geografische
identiteit en begrenzing van het internationale Waddengebied,
Meindert Schroor

visie en focus Waddenfonds
2009/03

tekst & uitgave

RAAD VOOR DE WADDEN

lange marktstraat 5
8911 ad leeuwarden
postbus 392
8901 bd leeuwarden
telefoon (058) 212 60 15
telefax (058) 212 01 58
e-mail info@raadvoordewadden.nl
site www.raadvoordewadden.nl

vormgeving

RAAD VOOR DE WADDEN

druk

Van der Eems, Easterein

foto's

Frans Debets - Bio Energie Noord
Jaap Vegter
Steven Verbeek
Jacoba Westinga
Ministerie VROM

www.kustfoto.nl (Rijkswaterstaat):
omslag (veerhaven Texel) en blz. 32

© colorpix.be blz. 8, 16 (mossels) en 41

RAAD VOOR DE WADDEN, Leeuwarden
Overname van teksten is uitsluitend toegestaan onder bronvermelding